

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Δημητρίου Γ. Τσάμη, *Μητερικὸν - Διηγήσεις καὶ Βίοι τῶν Ἁγίων Μητέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητριῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμ. Ε', Ἐκδοσις Ἰ. Μ. Ζωοδόχου Πηγῆς - Χρυσοπηγῆς Χανίων, Θεσσαλονίκη 1995, σχ. 24Χ17 ἐκ., σσ. 1-462.

Ὁ τόμος οὗτος εἶναι συνέχεια τῶν τόμων Α', Β', Γ' καὶ Δ', τοὺς ὁποίους τὸ ἔτος 1994 παρουσιάσαμεν ἐν τῷ Κριτικῷ καὶ Βιβλιογραφικῷ Δελτίῳ τῆς «Θεολογίας» (σσ. 395-399). Πρόκειται περὶ συνεχίσεως λαμπρᾶς προσφορᾶς τοῦ συναδέλφου κ. Δημητρίου Γ. Τσάμη, Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου κ. Εἰρηναῖος, προλογίζων τὸν Ε' τόμον, τοῦ ὁποίου τὴν ἔκδοσιν ἀνέλαβεν ἡ Ἱ. Μονὴ Ζωοδόχου Πηγῆς - Χρυσοπηγῆς Χανίων, σημειοῖ, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι ἡ ὅλη σειρὰ τοῦ «Μητερικοῦ» παρουσιάζει «*τοὺς βίους τῶν θαυμαστῶν ἐκεῖνων γυναικῶν, πὺ ἀγωνίστηκαν μὲ γενναῖο φρόνημα καὶ ἡρωικὸ σθένος νὰ εὐαρεστήσουν τὸν Χριστό, τὸν οὐράνιο καὶ παμπόθητο Νυμφίον, μέσα στίς πολυποίκιλες συνθήκες τῆς ζωῆς τους. Στὸ πρόσωπό τους συνειδητοποιοῦμε ὅτι στήν Ἐκκλησία μας πράγματι δὲν ὑπάρχει "ἄρσεν ἢ θῆλυ" κατὰ τὸν λόγο τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Παύλου...*» (σ. 5).

Ἐν τῷ παρόντι Ε' Τόμῳ παρουσιάζονται Διηγήσεις (σσ. 20-82), διὰ τῶν ὁποίων προβάλλονται αἱ Ἄννα Ἱεροσολυμίτισσα, Ἄννα Κωνσταντινουπολίτισσα, Ἄννα μοναχὴ, Ἀνώνυμος Α', Ἀνώνυμος Β', Βοσπορία, Εὐδοκία Ἐλατειανὴ καὶ Εὐφροσύνη Καστοριανή. Ἐν συνεχείᾳ (σσ. 83-438) παρατίθενται οἱ Βίοι τῆς Μάρθας, μητρὸς Συμεῶν Σπυλίου τοῦ νέου, Μαρίας Αἰγυπτίας, Μαρίας Ἀντιοχειανῆς, Μαρίας Βυθινῆς, Μαρίας τῆς Ἑγκλείστου, Μαρίας τῆς Θεοτόκου, Μαρίας τῆς Νέας, Μαρίας Μαγδαληνῆς, Μαρίας Ραθινῆς καὶ Μαρίας Σικελῆς. Εἰς τὰς ἐπομένους σελίδας (σσ. 439-462) δημοσιεύονται Εὐρετήρια χωρίων Ἁγίας Γραφῆς, ὀνομάτων καὶ τοπωνυμίων, εἰκόνων, σχεδιαγραμμάτων καὶ χαρτῶν.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ Τόμου ὁ Καθηγητὴς κ. Δημήτριος Γ. Τσάμης παραθέτει, ἐκτὸς τοῦ Πίνακος Περιεχομένων καὶ τῶν Συντομογραφιῶν (σσ. 7-12), Εἰσαγωγικὸν Σημείωμα (σσ. 13-16), ἐν τῷ ὁποίῳ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, κατ' ἐξαιρέτον εὐσύνοπτον τρόπον ὑπομμνήσκειται ἡ περὶ Θεοτόκου ὀρθόδοξος διδασκαλία. Τοῦτο γίνεται διότι «*δεσπόζουσα μορφή στὰ κείμενα τοῦ τόμου αὐτοῦ εἶναι ἡ Θεοτόκος, ἡ ὁποία κατέχει ἰδιαίτερη θέση στήν εὐσέβεια τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας*» (σ. 13). Διὰ τὴν παρουσίαν τῆς Θεοτόκου ὁ κ. Τσάμης προετίμησε τὸν ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Μεταφράστου συγγραφέντα Βίον αὐτῆς, διότι «ὁ

*Βίος αὐτός, πὺ ἐκφράζει ἀνάγλυφα καὶ περιεκτικὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδο-
ση γὰ τὴν Παναγία καὶ παραλείπει τὶς ὑπερβολὰς τῶν ἀποκρύφων ἔργων,
εἶναι λιτὸς καὶ χωρὶς ἐκτεταμένους θεολογικὰς ἀναπτύξεις καὶ ἐμβαθύνσεις»*
(σ. 15).

Ἡ κατανόησις τῶν παρατιθεμένων κειμένων εἶναι εὐχερῆς, διότι εἰς τὰς
ἐναντι αὐτῶν παραλλήλους σελίδας παρατίθεται ὡραία —κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ
ἦττον ἀντιστοίχως ἀκριβῆς, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ὡραία γλαφυρὰ—
νεοελληνικὴ ἀπόδοσις αὐτῶν εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν. Διὰ τὴν μετάφρασιν
ταύτην εἰργάσθησαν, ὡς ἀντιφέρεται ἐν τῷ Εἰσαγωγικῷ Σημειώματι, οἱ Δέ-
σποινα Κατσάνη - Λαδά, Κωνσταντῖνος Κατσάνης, Ντίνα Κατύπη, Αἰκατερίνη
Λέτη, Μοναχαὶ τῆς Ἱ. Μ. Χρυσοπηγῆς Χανίων, Ἰωάννης Νικολαΐδης καὶ
Ὀλυμπία Σιλουανίδου.

Διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου εἰργάσθησαν ὁ ἀρχιμ. π. Ἀνδρέας Νανάκης
καὶ τὸ Τυπογραφεῖον «Μέλισσα» τῆς Ἀδελφότητος «Λυδία», ἐνῶ ἡ καλλιτε-
χνικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἐξωφύλλου ὀφείλεται εἰς τὸν ἱεροδιάκονον π. Παῦλον
Πολίτην.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὁ συνάδελφος κ. Δημ. Τσάμης, ἀναφερόμενος
εἰς τὸν ἀναμφισβήτητον ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου, σημειοῖ, ὅτι «τὰ
κείμενα προέρχονται ἀπὸ τὶς πιὸ ἐγκυρες ἐκδόσεις, σὲ ὁρισμένα ὅμως σημεία
διορθώθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν ὕστερα ἀπὸ συγκριτικὴν μελέτη βυζαντι-
νῶν χειρογράφων κωδίκων, ὥστε, κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ περιοριστοῦν τὰ λάθη
σὸ ἐλάχιστο» (σ. 15).

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν αἱ συνοδεύουσαι τὰ κείμενα πολλὰ καὶ
συχνάκις ἔκτενεις ὑποσημειώσεις μετὰ τοῦ πλήθους τῶν ἐπεξηγηματικῶν σχο-
λίων ἱστοριογενετικοῦ, συγκριτικοῦ, θεολογικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ περιεχο-
μένου, ὡς καὶ ἡ κατ' ἐκλογὴν χρῆσις ἢ ὑπόμνησις τῆς βασικῆς καὶ ἰδίως τῆς
νεωτέρας καὶ νεωτάτης βιβλιογραφίας, ἡ ὁποία προσανατολίζει τοὺς ἀναγνώ-
στας, οἵτινες ἐπιζητοῦν πληρεστέραν ἐνημέρωσιν.

Χαίρομεν, διότι καὶ ὁ τόμος οὗτος ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὴν κατὰ
τὸ 1994 διατυπωθεῖσαν εὐχὴν ἡμῶν ὅπως ἴδωμεν καὶ νέους τόμους τοῦ «Μη-
τερικοῦ», ὅπερ κατὰ τρόπον ἔλκυστικὸν καὶ συχνάκις συναρπαστικὸν παρου-
σιάζει τὴν διὰ τὴν αἰῶνων χριστιανικὴν «ἐποποιίαν τοῦ αἰωνίου θήλεως» (Λ.
Φιλίππιδου, *Θρησκεία καὶ Ζωή*, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 18), ὅπερ παρου-
σιάζει ζῶσαν πίστιν, ἀγνότητα, εὐαισθησίαν, στοργὴν, τρυφερότητα, διακονι-
κὴν ἀγάπην καὶ γενικῶς πάντα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ κορυφωθεῖσα
εἰς τὴν Θεομήτορα ἀληθῆς ὡραιότης τῆς γυναικός.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Γ. Τσάμης, *Μητερικὸν - Δηγήσεις καὶ Βίοι τῶν Ἁγίων Μη-
τέρων τῆς ἐρήμου, ἀσκητιῶν καὶ ὁσίων γυναικῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκ-
κλησίας*, τόμ. ΣΤ', Ἐκδοσις Ἱ. Ἡσυχαστηρίου Τιμίου Προδρόμου Ἀκρι-
τοχωρίου, Θεσσαλονίκη 1996, σχ. 24X17 ἐκ., σσ. 1-494.

Ὁ τόμος οὗτος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἱ. Ἡσυχαστηρίου Τιμίου Προδρόμου

Ἄκριτοχωρίου Σιδηροκάστρου διὰ τῶν εὐλογιῶν τοῦ πανοσ. ἀρχιμ. π. Ἀλεξίου, καθηγουμένου τῆς Ἱ. Μονῆς Ξενοφάντος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, πνευματικοῦ πατρὸς τοῦ Ἡσυχαστηρίου τούτου. Οὗτος, προλογίζων τὸν τόμον τονίζει ὅτι αἱ ὄσαι Μητέρες γίνονται «*φωτοδόχοι λαμπάδες ἐμφαίνουσαι εἰς πάντα φλόθειον ἀγωνιστὴν τῆς εὐσεβείας τὴν οὐρανοδρόμον πορείαν τῆς θείας ἐπιφανείας... Εἰς τὰ πρόσωπα τῆς θεοσυλλέκτου χορείας τῶν ὁσίων Γυναικῶν οἱ μοναχοὶ εὐρίσκουν τὴν ἔμπρακτον θεωρίαν τῆς ἀναβάσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὰ δυσθεώρητα ὕψη τῆς ἀμωμῆτου καθαρότητος καὶ οἱ ἀσκούμενοι ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ ὡς παροικοῦντες καὶ παροδεύοντες τούτον. Πάντες οἱ μαθητεύοντες παρὰ τοὺς πόδας τῶν ὁσίων Μητέρων δέχονται τὰ διαχρονικὰ μηνύματα τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Οἰκονομίας καὶ μυσταγωγοῦνται εἰς τὸν γνόφον τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ ἐσχατολογία τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος εἰσέρχεται εἰς τὴν παρούσαν πραγματικότητα καὶ βιοῦται ὡς ἀρραβὼν τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀνακαινίσις τῆς θεοειδοῦς ψυχῆς» (σ. 5).*

Ἐν τῷ παρόντι ΣΤ' τόμῳ, τοῦ ὁποῦ ἡ δομὴ τῶν περιεχομένων, εἶναι παρομοία πρὸς τὴν τῶν προηγουμένων τόμων, παρουσιάζονται Διηγήσεις (σσ. 2-108), διὰ τῶν ὁποίων προβάλλονται αἱ Ἀγριππίνα, πέντε Ἀνώνυμοι, Ἰουλίτα, Καλὴ (Παλαμᾶ), Ἐπίχαρις (Παλαμᾶ), Θεοδότη (Παλαμᾶ) καὶ Φεβρωνία. Ἐν συνεχείᾳ παρουσιάζονται οἱ Βίοι (σσ. 109-468) τῶν Ματρῶνης Περγηνῆς, Ματρῶνης Χιοπολιτίσσης, Μελάνης, Μονίκης, Νικαρέτης, Νίνας, Νόννης, Ξανθίπτης, Πολυξένης, Ὀλυμπιάδος καὶ Πανσέμνης.

Ἐν τῷ ἔκτενῇ Εἰσαγωγικῷ Σημειώματι (σσ. 13-24), ὅπερ ἔπεται τοῦ Πίνακος Περιεχομένων καὶ τῶν Συντομογραφιῶν (σσ. 7-12), ὁ κ. Δημ. Τσάμης, ὁρμώμενος ἐκ τῶν ὑπὸ ἁγίων γυναικῶν ἐπιτελεσθέντων θαυμάτων (θεραπειῶν ἀσθενειῶν, θείων ὁραμάτων, προρρήσεων, ἀποκαλυπτικῶν ὀνειρῶν κ.λπ.), παρουσιάζει εὐστόχως κατὰ τρόπον λίαν κατατοπιστικὸν καὶ κριτικὸν τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ θαυμάτων καὶ τὸ κατὰ πόσον ταῦτα θεωροῦνται ὡς ἀπαραίτητα κριτήρια διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν Ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ὁ κ. Τσάμης, παραθέτων καὶ σχετικὰς γνώμας τῶν Εὐγενίου Βουλγάρεως, Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Ἰωσήφ μοναχοῦ καὶ Βρυεννίου, ἐπισημαίνει καὶ τὰ ἑξῆς: «*Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία δὲν ἀναγνωρίζει τοὺς ἁγίους τῆς Ὁρθοδοξίας, πὺ ἀνακηρύχθησαν μετὰ τὸ σχίσμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τηρεῖ παρόμοια στάση γιὰ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς ἁγίους, γιὰτὶ σὺν τοῖς ἄλλοις γιὰ τοὺς Ὁρθοδόξους οἱ ἅγιοι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀνακηρύχθησαν μὲ περίπλοκες δικανικὰς διαδικασίες καὶ ὄχι ἀπὸ τῆ χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆ μαρτυρία τοῦ πιστοῦ λαοῦ... Τὰ θαύματα, πὺ γιὰ τὴν πρώτη Ἐκκλησία ἦταν μιὰ ἐνδεικτικὴ καὶ ὄχι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀγιότητος, στοὺς τελευταίους αἰῶνες θεωρήθησαν ἀναγκαῖα, κυρίως ἐξαιτίας τῶν ἀντιπαραθέσεων μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία. Αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς κυρίους λόγους, πὺ στὰ ἀγιολατρικὰ ἔργα μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ἰδίως στὰ μαρτυρολόγια τῶν Νεομαρτύρων, παρατίθενται ἐκτεταμένοι κατάλογοι μὲ θαύματα...» (σσ. 20-21).*

Διὰ τὴν νεοελληνικὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων — διὰ τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τῆς ὁποίας ἰσχύουν ὅσα ἔχομεν ἐπισημαίνει καὶ διὰ τοὺς προηγουμένους τόμους —, εἰργάσθησαν ἡ ἐκδημήσασα πρὸς Κύριον Παρασκευὴ Βαίτση καὶ οἱ Γεώργιος Ζαχαρόπουλος, Δέσποινα Κατσάνη, Κωνσταντῖνος Κατσάνης, Ντίνα Κιατύπη, Ἐλευθέριος Μάϊνας, Θάμαρ Μέσχη, Ἰωάννης Νικολαΐδης, Ὀλυμπία Σιλουανίδου καὶ Βενιζέλος Χριστοφορίδης.

Αἱ πολλαὶ καὶ συχνάκις ἐκτενεῖς ὑποσημειώσεις καθιστοῦν φανερὰ τὰ ἐπιστημονικὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καὶ ὁ παρῶν τόμος τοῦ «*Μητερικῶν*», ὁ ὁποῖος εἶναι μὲν ἀξιέπαινος «*καρπὸς συλλογικοῦ μόχθου*» (σ. 24), ἀλλὰ συντονίζεται καὶ ἀναβαθμίζεται ἐπιστημονικῶς ὑπὸ τῶν εἰδικῶν γνώσεων καὶ τοῦ κριτικοῦ στοχασμοῦ τοῦ συναδέλφου κ. Τσάμη καὶ τῆς συντονιστικῆς του ἱκανότητος. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἀναποφεύκτων εἰς τόσον ἐκτεταμένον ἔργον παροραμάτων καὶ τυχόν παραλείψεων, ἀδιστακτικῶς ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι «*ἐν μῆ ἔποχῃ, καθ' ἣν οὐ μόνον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ὄλῳ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ συζητεῖται μετ' ἐπιτάσεως ἢ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ κοινῶνίᾳ θέσις καὶ ἀποστολὴ τῆς γυναικός*», τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πολύτιμον «*Μητερικὸν*» ἀποτελεῖ λαμπρὰν συμβολὴν μνημειώδους χαρακτῆρος, ἥτις «*ἐπὶ πολλὰς γενεὰς θὰ χρησιμοποιεῖται ὡς πολύτιμον εὐληπτον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τῶν χριστιανῶν ἡρωίδων τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς παντὸς εἵδους ἀρετῆς*» (περ. «*Θεολογία*», ἔτος 1994, σ. 398). Εὐχόμεθα νὰ ἴδωμεν προσεχῶς, ἐκτὸς τοῦ ἐκτυπουμένου ἐβδόμου, καὶ ἄλλους τόμους.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Γεωργίου Β. Ἀντουράκη, *Χριστιανικὴ Τέχνη τῆς Δύσεως — Κείμενα καὶ Εἰκόνες*, Ἀθήνα 1996, σχ. 24Χ17 ἐκ., σσ. 656.

Ὁ ὡς ἄνω ὀγκώδης τόμος, ὁ ὁποῖος περιέχει 130 εἰκόνας, προβαλλούσας ἐποπτικῶς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἀποτελεῖ «*προσπάθειαν προσεγγίσεως ἐπιλογῆς καὶ συγκεντρώσεως τῆς ὕλης*» τοῦ (ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) ἐπιλεγομένου μαθήματος τῆς «*Χριστιανικῆς Τέχνης τῆς Δύσεως*», τὸ ὁποῖον διδάσκεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις εἶναι ἀρχαιολόγος καὶ Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς ἐν τῷ Θεολογικῷ Τμήματι τῆς Σχολῆς ταύτης. Αἱ «*Παραδόσεις*», συμπληρωθεῖσαι, ἐξεδόθησαν εἰς τὸ παρὸν εὐχρηστον καὶ μεθοδικὸν Ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν Χριστιανικὴν Τέχνην τῶν Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ παρουσίαις αὕτη γίνεται εἰς ἐπτὰ κεφάλαια:

Τὸ **Α' Κεφ.** (σσ. 11-26) ἀναφέρεται εἰς τὴν Καρλομάγειον καὶ Ὄθωνικὴν Τέχνην (8ος-11ος αἰ.). Ἐξετάζονται γενικῶς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ εἰδικῶς ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ Ζωγραφικὴ, ἡ Μεταλλοτεχνία, ἡ Χρυσοχοΐα καὶ ἡ Γλυπτικὴ αὐτῆς.

Τὸ **Β' Κεφ.** (σσ. 27-60) παρουσιάζει τὴν Ρομανικὴν Τέχνην. Μετὰ τὴν ἐπισημάνσιν τῶν γενικῶν γνωρισμάτων καὶ χαρακτηριστικῶν καινοτομιῶν αὐτῆς, ἀναφέρονται αἱ Σχολαὶ τῆς Ρομανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Ζωγραφικῆς ἐν

Γαλλία, Ἰταλία, Γερμανία, Ἰσπανία καὶ Ἀγγλία, τὰ εἰκονογραφημένα χειρόγραφα, τὰ Ὑαλογραφήματα, ἡ Γλυπτική, ἡ Μεταλλοτεχνία καὶ ἡ Χρυσοχοΐα τῆς τεχνοτροπίας ταύτης.

Τὸ **Γ' Κεφ.** (σσ. 61-140) προβάλλει τὴν Γοθικὴν καὶ Ὑστερογοθικὴν Τέχνην (12ος-15ος αἰ.), ἥτοι τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Γοθικῆς ναοδομίας, παραδείγματα Γοθικῶν ναῶν (ἐν Γαλλίᾳ, Ἑλλάδι, Κύπρῳ, Γερμανίᾳ, Σκανδιναβικαῖς χώραις, Ἰσπανίᾳ, Πορτογαλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ), στοιχεῖα Γοθικῆς Ζωγραφικῆς (Τοιχογραφίας, Ὑαλογραφήματα, Ἰστορημένα χειρόγραφα) καὶ τὴν Γλυπτικὴν ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις.

Τὸ **Δ' Κεφ.** (σσ. 140-152), ἐξετάζον τὴν Ὑστερογοθικὴν - Φλογοειδῆ Τέχνην, ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀνομασίαν καὶ καταγωγὴν αὐτῆς, εἰς τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ Ζωγραφικὴν αὐτῆς ἐν πολλαῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, εἰς τὴν Διεθνή Γοθικὴν Τέχνην καὶ εἰς τὰ κύρια σημεῖα τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως αὐτῆς.

Τὸ **Ε' Κεφ.** (σσ. 153-294) παρουσιάζει τὴν Τέχνην τῆς Ἀναγεννήσεως (14ος-16ος αἰ.) καὶ τοῦ Μανιερισμοῦ (16ος αἰ. κ.έ.). Οὕτως ἐξετάζονται τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, τὰ γενεσιουργὰ αἰτία καὶ τὰς φάσεις τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ εἰδικώτερον ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ Ζωγραφικὴ αὐτῆς ἐν εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ὡς καὶ τὰ κύρια σημεῖα τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως αὐτῶν. Ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐννοίας, τῶν χρονικῶν ὁρίων καὶ τῶν γνωρισμάτων τοῦ Μανιερισμοῦ, ὡς καὶ περὶ τῶν ζωγράφων καὶ γλυπτῶν ἐκπροσώπων αὐτοῦ.

Τὸ **ΣΤ' Κεφ.** (σσ. 295-416) ἐξετάζει ἐκτενῶς τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, τὰς διαφόρους περιόδους (πρώϊμον, ὄριμον καὶ ὄψιμον) τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίαν τεσσάρων μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ Μανιερισμοῦ, ἥτοι ἀφ' ἑνὸς τοῦ Λεονάρδο ντὰ Βίντσι, ἀφ' ἑτέρου τοῦ Ραφαήλ, τρίτον τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου καὶ τέταρτον τοῦ Δομηνίκου Θεοτοκοπούλου (El Greco). Εἰς τὸν Ἕλληνα ἐκ Κρήτης Θεοτοκόπουλον ἀφιερῶνται ἐξήκοντα περίπου σελίδες, αἱ ὁποῖαι κατατοπίζουν τοὺς ἀναγνώστας, διὰ νὰ ἐκτιμήσουν οὗτοι τὴν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἐπιτυχή σύνθεσιν τῶν βυζαντινῶν μετὰ δυτικῶν στοιχείων. Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ «*γίνεται ἁρμονικὴ σύνθεσις τοῦ οὐράνιου καὶ τοῦ γήινου. Φανερῶνεται ἡ ἀλήθεια ἐνὸς ὑπέρτατου πνευματικοῦ κόσμου, χωρὶς νὰ ἀγνοεῖται καὶ ἡ πραγματικότητα τοῦ ὕλικου... Ὅλα ἐκφράζουν τὴν ὑποταγὴν καὶ προσαρμογὴν τῶν φυσικῶν μορφῶν καὶ φαινομένων στὴν καλλιτεχνικὴ θέλησιν τοῦ ζωγράφου μας, πὺ εἶναι τόσο ἀπόλυτη, ὥστε νὰ δικαιῶναι τὴν κοινὴ ἀντίληψιν γὰρ τὴ μοναδικότητα τῆς τέχνης του... Ὅλα δίνουν τὴν ἐντύπωσιν μᾶς "μεταμορφώσεως", ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται σὲ ὅλη τὴν ζωγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ Θεοτοκοπούλου...» (σσ. 415-416).*

Τὸ **Ζ' Κεφ.** (σσ. 417-484) ἐξετάζει τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Τέχνης τοῦ Μπαρόκ (17ος-18ος αἰ.), τὴν φαινομενολογίαν αὐτοῦ ἐν τῇ σχετικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ, Ζωγραφικῇ, Γλυπτικῇ καὶ Μικροτεχνίᾳ διαφόρων καλλιτεχνῶν ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ὡς καὶ κριτικὴν αἰσθητικὴν θεώρησιν αὐτῶν.

Τὸ **Η' Κεφ.** (σσ. 485-518), ἀνεφερόμενον εἰς τὴν Τέχνην τῶν τριῶν τελευταίων αἰῶνων (18ου-20οῦ αἰ.), παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς τὴν τέχνην Ροκοκὸ (18ος αἰ.), ἀφ' ἑτέρου τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν καὶ Ζωγραφικὴν (Ρομαντισμὸν, Ἐμπρεσσιονισμὸν καὶ Μετα-εμπρεσσιονισμὸν) τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τρίτον τὰ σύγχρονα καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς Ζωγραφικῆς καὶ τοῦ Ἐμπρεσσιονισμοῦ, ἐπισημαινομένης ἰδιαίτερος τῆς Χριστιανικῆς Ζωγραφικῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Ἐν ταῖς σσ. 519-656 περιέχονται οἱ Πίνακες τῶν εἰκόνων, ἡ προέλευσις αὐτῶν, ἡ εἰδικὴ ἑλληνικὴ καὶ ξενὴ Βιβλιογραφία (ἐπιλεκτικῶς καὶ κατὰ κεφάλαια), Πίναξ περιεχομένων καὶ ἐν Παραρτήματι Βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ Πίναξ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανῆς ἡ ἀξία τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συγγραφῆς τοῦ συναδέλφου κ. Ἀντουράκη, ἥτις καλύπτει ἐν πολλοῖς αἰσθητὰ κενὰ καὶ ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὸν διδακτικὸν σκοπὸν αὐτῆς. Αἱ κατὰ τὴν συγγραφὴν τόσον ὀγκώδους ἔργου ἀναπόφευκτοὶ παραλείψεις ἢ καὶ μερικαὶ περιπτώσεις ἴσως λεπτομέρειαι δὲν αἴρουν τὸ γεγονὸς, ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαιστάτου ἐγχειριδίου, τὸ ὁποῖον, — μολοντί «ἀποτελεῖ μὴ πρώτη καὶ ἀρκετὰ δύσκολη προσπάθεια» (σ. 8), παρουσιάζει κατὰ τρόπον εὐληπτον καὶ ἐπαγωγικὸν «ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα ἔργων ἀπὸ τὴν πλοῦσια θρησκευτικὴ παραγωγή τῶν μέσων καὶ νεωτέρων χρόνων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης» (σ. 9). Ὁ σ., μετὰ τῆς διακρινούσης τὸν ἀληθῆ ἐπιστήμονα μετριοφροσύνης, σημειοῖ: «Εὐνόητον εἶναι ὅτι τόσον ἡ κοσμικὴ, ὅσον καὶ ἡ θρησκευτικὴ Τέχνη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης παρουσιάζει τεράστιον ἐνδιαφέρον, μὲ πολλὰς μάλιστα παραμέτρους καὶ προεκτάσεις, μέχρι καὶ σήμερον. Ἴσως χρειάζεται ἡ μὴ δλόκληρη ζωῆ...», γὰρ νὰ μελετήσῃ καὶ ἀφομοιώσῃ κανεὶς τὴ Μεσαιωνικὴ Τέχνη τῆς Δύσεως. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ μὲ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Θρησκευτικῆς Τέχνης τῶν μέσων καὶ νεωτέρων χρόνων, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ ἰδιαίτερα. Ἡ Τέχνη εἶναι ἰσχυρὸς ἐνωτικὸς κρίκος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Ἡ Χριστιανικὴ Τέχνη δὲν πρέπει νὰ ἀπογοητεύῃ ἢ νὰ διαιρεῖ, ἀλλὰ νὰ θερμαίνει καὶ νὰ ἐνώνει τοὺς ἀπανταχοῦ Χριστιανοὺς» (σσ. 7-8).

Ἐχομεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι ὁ φιλόπνονος συνάδελφος κ. Ἀντουράκης ἐν τῶ μέλλοντι θὰ κινηθῆ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου πρὸς τὴν κατεῦθυνσιν ταύτην καὶ θὰ προχωρήσῃ ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτυγχανομένης ἐπιτυχοῦς ἱστορικοκριτικῆς παρουσιάσεως μορφῶν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Χριστιανικῆς Τέχνης εἰς τὴν συστηματικὴν διερεύνησιν τῶν — μορφολογικῶν καὶ καθ' ὕλην — αἰσθητικῶν ἀλληλεπιδράσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ἵνα ἐν αὐτοτελεῖ ἔργῳ ἐξαρθῆ ἰδιαίτερος, ὅτι αἱ ρίζαι πολλῶν μορφῶν τῆς Δυτικῆς Τέχνης εὐρίσκονται εἰς τὴν βυζαντινὴν αἰσθητικὴν παράδοσιν καὶ ἵνα ἀποδειχθῆ ἐποπτικῶς τὸ ἐν τῶ προλόγῳ τονιζόμενον, ὅτι «μὲ τὴ βοήθεια τῆς Τέχνης ἢ Χριστιανικῆς Θρησκείας ἐκφράζει καὶ αἰσθητοποιεῖ τὴν πίστην, τὴ λατρείαν, τὸ δόγμα, τὴ θεολογίαν τῆς. Γενικὰ ἡ Χριστιανικὴ τέχνη εἶναι μὴ ἀφοσιωμένη "θεραπεινὴς" τῆς πίστεως καὶ τοῦ δόγματος. Αὐτὸ βέβαια διαπιστώνεται περισσότερον στὴν Ὁρθόδοξον Ἀνατολὴν καὶ ὀλιγότερον στὴ Ρωμαιοκαθολικὴν ἢ Προτεσταντικὴν Δύση».

Εὐχόμεθα, ὅπως ἡ σχεδιαζομένη ὑπὸ σ. «βελτιωμένη ἐπανέκδοσις» (σ. 9) τοῦ ἔργου συντελεσθῆ συμφώνως πρὸς τὰ αἰτήματα τοῦ συγγραφέως, τὰ ὅποια διατυποῦνται ὀρθῶς ὡς ἐξῆς: «Οἱ ὅποιες ἐλλείψεις ἴσως δικαιολογοῦνται, ἐπειδὴ τὸ παρὸν ἔργο εἶναι Πανεπιστημιακὴς Παραδόσεις. Δὲν ἐπιτρέπεται π.χ. σὲ ἓνα τέτοιο ἔργο Τέχνης οἱ Εἰκόνες — πού μὲ πολὺ κόπο καὶ ἀγάπη ἐπελέγησαν— νὰ ἐκτυπώνονται σήμερον "ἀσπρόμαυρες", ὅπως γίνεται στὴν παρούσα ἐκδοσις, γιὰ καθαρῶς οἰκονομικοὺς λόγους. Ἀσφαλῶς οἱ Εἰκόνες θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ περισσότερες καὶ μάλιστα ἐγχρωμες, ὥστε νὰ διακρίνονται οἱ ἀπαραίτητοι χρωματικοὶ τόνοι τῶν βασικῶν καὶ συμπληρωματικῶν χρωμάτων, κυρίως στοὺς σπουδαιότερους ζωγραφικοὺς πίνακες τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν. Ὑστερεῖ λοιπὸν καὶ τὸ εἰκονογραφικὸ παράρτημα, ἀφοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκδοθῆ ἓνας εἰδικὸς τόμος ἐγχρωμῶν Εἰκόνων» (σσ. 9-10). Ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι θὰ καταστῆ δυνατὸν νὰ ικανοποιηθοῦν τὰ αἰτήματα ταῦτα τοῦ συναδέλφου κ. Ἄντουράκη, αἰρομένων τῶν σχετικῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Anneli Aejmelaeus, *On the Trail of the Septuagint Translators. Collected Essays*, Kampen - the Netherlands 1993, σελ. 200.

Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν περιστατικῶν τῆς γενέσεως τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ σπουδαίας ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῶν Ἑβδομήκοντα (ἐφεξῆς Ο') ἔχουν γραφῆ πολλὰ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Καὶ παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου γνωστὰ τὰ περὶ αὐτὴν καὶ κυρίως αἱ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας εἰργάσθησαν οἱ Ο' ἐρμηνευταὶ πρὸς ἐκπόνησιν τοῦ μνημειώδους ἔργου τῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐπόμενον νὰ παραμένουν πολλὰ ἀσαφῆ καὶ σκοτεινὰ σημεῖα ἐπ' αὐτῶν. Σοβαρὸς λόγος τῆς τοιαύτης ἀσαφείας καὶ ἀβεβαιότητος εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἔχει, ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀμφισβητηθῆ ἐν πολλοῖς ὁ ἱστορικὸς χαρακτὴρ τῆς γνωστῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀριστέου, ἐπὶ τῶν πληροφοριῶν τῆς ὁποίας βασίζεται ἡ σχετικὴ ἀρχαία παράδοσις περὶ τῆς γενέσεως τῆς ἐν λόγω μεταφράσεως. Ταῦτα γνωρίζουσα καλῶς ἢ ὡς ἄνω διακεκριμένη Φινλανθὴ παλαιοδιαθηκολόγος Anneli Aejmelaeus, Καθηγήτρια εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Helsinki, ἐπεδίωξε διὰ μιάς σειρᾶς ἐξ ἑνδεκα εἰδικῶν μελετῶν αὐτῆς, ἐκδοθεισῶν ὁμοῦ εἰς ἓνα εὐπαρουσίαστον τόμον ἐν Kampen τῆς Ὀλλανδίας, νὰ προσεγγίσῃ τὰ ἴχνη τῶν Ο' καὶ νὰ φέρῃ ἐνώπιον τῶν ἀναγνωστῶν τῆς τὰ ποικίλα ζητήματα, τὰ ὅποια προκύπτουν ἐκ τῆς — σημερινῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παλαιότερας — καταστάσεως τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ταύτης μεταφράσεως.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο σύγγραμμα ἀρχεταὶ ἀπὸ συντόμου Προλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον παρατίθενται κατατοπιστικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, καὶ ἀκολουθεῖ Πίναξ Περιεχομένων (ἄ. ἀριθμ. σελ.). Μετὰ δὲ ταῦτα, καὶ μὲ τὴν ἑναρξιν τῆς ἀριθμῆσεως τῶν σελίδων τοῦ βιβλίου, ἢ σ. ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὸ ἀναληφθὲν ὑπ' αὐτῆς ἔργον (σελ. 1-6). Καὶ ἐξαίρουσα ὡς γοητευτικὸν

τὸν χώρον τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων, ὅπως καὶ εἶναι οὗτος, πράγματι, σημειώνει ἐν συνεχείᾳ, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ἐλάχιστα γνωρίζομεν διὰ τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας αὐτὴ ἐγένετο. Ἐκτιμᾷ, βεβαίως, ὅτι εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέτωμεν, ὅτι ἐξεπονήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας κυρίως τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἀκμαζούσης ἑλληνοφώνου ἰουδαϊκῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Πτολεμαίων· προβληματίζεται ὁμως σχετικῶς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκπονήσεως ταύτης, πρὸς τὴν προσωπικότητα τῶν μεταφραστῶν καὶ τὴν μόρφωσίν των, ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς ἄλλα τινὰ ζητήματα καὶ ἐρωτήματα, τὰ ὁποία αὐτὴ θεωρεῖ ἀξιοπρόσεκτα ἀλλὰ καὶ ἀναπάντητα ἐν πολλοῖς. Καταλήγει δέ, κατόπιν τούτων, εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ μόνη ἐν προκειμένῳ θετικὴ πηγὴ πληροφοριῶν εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ περιλάλητος μετάφρασις. Οὕτως, ὀρθῶς λέγει ἐν ἀρχῇ (βλ. σελ. 1), ὅτι ἀκολουθῶν τις τὰ ἴχνη τῶν Ο' μεταφραστῶν, ἐπιτυγχάνει νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ πολλὰ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποία ἀναζητεῖ ἡ σχετικὴ ἔρευνα.

Μετὰ τὸ ἐναρκτήριον καὶ βασικὸν τοῦτο θέμα, ἡ σ. ἀσχολεῖται μὲ ποικίλα ἐβδομηκοντολογικὰ προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ φαινόμενα τοῦ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τῶν Ο'. Τοιοῦτοτρόπως, ἀναφέρεται εἰς τεχνικοὺς γραμματικοὺς καὶ συντακτικοὺς ὄρους, ὡς π.χ. εἰς τὴν οὕτω καλουμένην μεταφραστικὴν τεχνικὴν (σελ. 7 ἐξ.). (Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ εἰδικοῦ τινος ὄρου, χρησιμοποιηθέντος μὲν εἰς τὰς ἐβδομηκοντολογικὰς σπουδὰς ὁλονὲν καὶ περισσότερον κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, μὴ ὄντος ὁμως πλήρως σαφοῦς). Περαιτέρω ἀσχολεῖται μὲ τὸν αἰτιολογικὸν σύνδεσμον «ὅτι» εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῶν Ο', ἀναφερομένη ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἑβραϊκοῦ *ki* — ἀντιστοίχου τοῦ ἑλληνικοῦ «ὅτι» — (σελ. 17-36), καὶ μὲ τὸν εἰδικὸν σύνδεσμον «ὅτι» εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν (σελ. 37-48). Αἱ δύο αὗται μελέται ἔχουν ὡς σπουδαιότερον ἀντικείμενον τὴν ἐξέτασιν μεταφραστικῶν καὶ συντακτικῶν προβλημάτων καὶ τὴν ἀντιπαραβολὴν τῆς γλώσσης τῶν Ο' πρὸς τὴν αὐθεντικὴν ἑλληνικὴν. Δέον νὰ σημειωθῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅτι καὶ τὸ προσιθέμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ ὅλου συγγράμματος Παράρτημα (βλ. σελ. 166-185), τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «*Ἡ σημασία καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ *ki* εἰς τὴν βιβλικὴν ἑβραϊκὴν*», ἀνήκει ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν κύκλον τῶν ἰδίων μελετῶν. Εἰς τὴν πέμπτην κατὰ σειρὰν μελέτην γίνεται λόγος προεχόντως περὶ τῆς μεταφραστικῆς τεχνικῆς μεθόδου τῶν Ο' καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς (σελ. 49-64), εἰς ἐν παραπλήσιον δὲ ζήτημα ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐπομένη μελέτη, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἡ μεταφραστικὴ τεχνικὴ καὶ ἡ πρόθεσις τοῦ μεταφραστοῦ*» (βλ. σελ. 65-76).

Τὸ ἀκολουθοῦν μελέτημα, ὑπὸ τὸν τίτλον «*Τί δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν περὶ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον εἶχον ὑπ' ὄψει των οἱ Ο'*» (σελ. 77-115), εἶναι σοβαρὸν, συγχρόνως δὲ καὶ δυσχερές. Δύναται, πάντως, νὰ λεχθῇ ἐν προκειμένῳ, ὅτι συμβάλλει αἰσθητῶς εἰς τὴν ὀρθὴν κριτικὴν χρῆσιν τοῦ κειμένου τῶν Ο'. Τὸ ἐπόμενον θέμα ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐβδομηκοντολογικὴν μεταφραστικὴν τεχνικὴν (σελ. 116-130). Ἐνταῦθα γίνεται μία ἐπιτυχῆς ὁπωσδήποτε

προσπάθεια χρησιμοποίησεως τῆς μεταφραστικῆς τεχνικῆς, πρὸς ἐξασφάλισιν καλυτέρας γνώσεως τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ κείμενον τῶν τελευταίων κεφαλαίων τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου. Περαιτέρω ἢ σ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῶν Ο' εἰς τὸ Α' Βιβλίον τῶν Βασιλειῶν (Σαμουήλ) (σελ. 131-149). Εἰς τὴν ἐξ ἴσου σπουδαίαν ταύτην μελέτην δὲν πραγματεύεται προβλήματα τῆς ἱστορίας τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου, ἀλλὰ τοιαῦτα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ τῶν Ο' καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μεταφραστικῆς τεχνικῆς. Ἄξιόλογον εἶναι καὶ τὸ κατὰ σειρὰν δέκατον θέμα, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἡ μετάφρασις ὡς κλεῖς διὰ τὸ πρωτότυπον*» (σελ. 150-165), τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσει προσφυστάτα ἢ σ., χρησιμοποιοῦσα ὡς ὑποδειγματικὸν κείμενον, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν γνωστὴν ἱστορίαν Δαβὶδ καὶ Γολιάθ (βλ. Α' Βασ. [Σαμ.] κεφ. 17). Μετὰ ταῦτα παρατίθεται καὶ τὸ ἐκτενὲς Παράρτημα (σελ. 166-185), εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεφέρθη προηγουμένως.

Τὸ βιβλίον κατακλείεται μὲ Πίνακα α') Συντομογραφιῶν (σελ. 186) καὶ β') Χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς (σελ. 187-198). Τὰ πλείστα τῶν ἀγιογραφικῶν τούτων χωρίων προέρχονται ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως, τῆς Ἐξόδου καὶ τῆς Α' Βασιλειῶν (Σαμουήλ), ὑπάρχουν δὲ πολυάριθμα ἐπίσης χωρία καὶ ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Σημειωτέον ὅτι ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῆς σ. καὶ δευτεροκανονικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς ὁ Τωβίτ, τὰ Α', Β' καὶ Γ' Μακκαβαίων, ἡ Σοφία Σολομώντος, ἡ Σοφία Σειράχ, ὁ Βαρούχ καὶ ἡ Ἐπιστολὴ Ἰερεμίου, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ τὸ ἀπόκρυφον Δ' Μακκαβαίων. Πρέπει, ὡσαύτως, νὰ ὑπογραμμισθῆ, ὅτι ἔχουν χρησιμοποιηθῆ καὶ πολυάριθμα παλαιοδιαθηκικὰ ἀποσπάσματα καὶ μάλιστα ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ μασωριτικοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'. Εἶναι, ἐπίσης, ἀξιοπρόσεκτον, ὅτι ἔχουν ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῆς συγγραφῆς καὶ αἰ ἐπὶ τῶν γνωστῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης (Qumran) ἐπιστημονικὰ ἔρυναι καὶ ἰδίως τὰ ἐξ αὐτῶν συναχθέντα μέχρι τοῦδε σχετικὰ συμπεράσματα.

Ἐκ τῶν ὄσων ἤδη ἐξετέθησαν, ἀντιλαμβάνεται τις εὐχερῶς, ὅτι αἱ παρουσιασθεῖσαι ἐπὶ μέρους εἰδικαὶ ἐβδομηκοντολογικαὶ αὗται μελέται εἶναι ἐμπεριστατωμένα καὶ κατάλληλοι νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἐπιστημονικὸς ὁδηγὸς εἰς τὰς περὶ τοὺς Ο' σπουδὰς. Δύνανται δὲ νὰ συμβάλουν καὶ εἰς τὸν πρόσφορον ἐξοπλισμὸν τῶν θεολόγων ἐκείνων, οἵτινες ἐπιθυμοῦν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ ἀκαδημαϊκὰς σχετικὰς μελέτας, κατερχόμενοι μετ' ἠϋξημένων ἐφοδίων εἰς τὸν στίβον τῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ὅτι καὶ ἡ διακεκριμένη συγγραφεὺς τῶν ἀξιολόγων τούτων ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν παρέχει τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι δι' αὐτῶν διηύρυνε καὶ ἡ ἰδία τὰς γνώσεις της εἰς τὸν οἰκείον τομέα (βλ. σχετικῶς ἐν σελ. 5-6 καὶ 150 ἐξ.). Καὶ ἐνδεικνύται νὰ τονισθῆ, ὅτι ἡ ἰδιαίτερα ἀξία τῶν μελετῶν της τούτων ἔγκειται καὶ εἰς τὸ ὅτι ἀποδεικνύουν τὸν σημαντικὸν ρόλον τὸν ὁποῖον παίζει ἡ μετάφρασις ὡς κλεῖς διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ πρωτοτύπου. Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ λαμπρὸν περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν μορφήν του, θὰ εἶχέ τις, ἴσως, ἐπιφυλάξεις, ὡς πρὸς τὸν τίτλον τῆς πρώτης κατὰ σειρὰν τῶν

ἐπὶ μέρους μελετῶν, ὅστις ταυτίζεται πρὸς τὸν τίτλον τοῦ ὅλου συγγράμματος. Ἐκ τῆς μελέτης, πάντως, τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἔργου, δύναται νὰ διαπιστώσῃ ὁ ἀναγνώστης, ὅτι τὰ θέματα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν Ἑβδομηκοντολογίαν ἢ ἔχουν σχέσιν τινὰ πρὸς αὐτὴν δὲν εἶναι τόσον ἀπλὰ καὶ ὁμαλά, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται. Καὶ τοῦτο διότι, ὡς ἐλέχθη καὶ ἐν ἀρχῇ, δὲν εἶναι σαφεῖς αἱ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' διασωθεῖσαι πληροφορίαι, οὔτε ἐπαρκεῖς αἱ περὶ αὐτὴν γνώσεις μας. Ἐπαυξάνονται δὲ αἱ σχετικαὶ δυσχερεῖαι ἐξ αἰτίας πρωτοβουλιῶν καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο, ἴσως, ἄσκοπος ἢ πλήρης καὶ εἰς βάθος ἀνερεύνησις τῆς ἐν προκειμένῳ στάσεως τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ ἀρχικῶς ἐξετίμων τὴν ἐν λόγῳ μετάφρασιν καὶ ἐπανηγύριζον κατ' ἔτος διὰ τὴν ἐκπόνησιν αὐτῆς, τὴν ἐγκατέλειψαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος (ἐπειδὴ εἶχον διαπιστώσει ἐν τῷ μεταξῷ, ὅτι ἐχρησιμοποιοεῖτο ὑπὸ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς χριστολογικὰς μετ' αὐτῶν συζητήσεις), καὶ ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὴν ἐκπόνησιν ἄλλων μεταφράσεων, ἑλληνικῶν μὲν καὶ πάλιν, κατ' ἀνάγκην, ἀλλὰ περισσότερον πιστῶν — κατ' αὐτοὺς — εἰς τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον. (Ἐντεῦθεν προήλθον καὶ αἱ γνωσταὶ ἀρχαῖαι μεταφράσεις Ἀκύλα, Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου). Τὸ θέμα, βεβαίως, τοῦτο εἶναι λεπτότατον καὶ εὐαίσθητον ἀλλὰ καὶ πολὺπλευρον, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἐπιδεκτικὸν προσεκτικῆς περαιτέρω ἐρεῦνης. Ἀνακαλεῖ δὲ εἰς τὴν μνήμην τοῦ γράφοντος τὰς ἐπὶ παρομοίων ἑβδομηκοντολογικῶν ζητημάτων ἐνδιαφερούσας καὶ σώφρονας θέσεις τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ Παναγιώτου Ἰω. Μπρατσιώτου, ἐπιφανοῦς παλαιοδιαθηκολόγου καὶ κορυφαίου ἑβδομηκοντολόγου. Οὗτος, θεραπεύων τὸν ειδικώτατον κλάδον τῆς Ἑβδομηκοντολογίας, ὡς προσφυῶς ὠνόμασεν τὸν περὶ τὰ προβλήματα τῶν Ο' ἀσχολούμενον κλάδον τούτον, δὲν παρέλειπε νὰ ἐπισημαίνῃ καὶ νὰ ἀποδεικνύῃ, μετ' ἐμφάσεως μάλιστα, τὰς δυσυπερβλήτους δυσχερεῖας, τὰς ὁποίας ἀντεμετώπιζεν ἢ τοιαύτη ἔρευνα. Ἐπεσήμαινε δὲ ταύτας τόσον εἰς τὰς σοφὰς συγγραφάς του (διὰ τῶν ὁποίων ἀνεγνωρίσθη καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὡς αὐθεντία ἐπὶ τῶν ἑβδομηκοντολογικῶν θεμάτων), ὅσον καὶ εἰς τὰς πανεπιστημιακὰς του παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἄλλαις εὐκαιρίαις (βλ. π.χ. καὶ τὰς ἐν τῇ «*Θεολογία*» περιοδικὰς βιβλιοκρισίας του). Καὶ διετύπωνε πάντοτε μετὰ πολλῆς προσοχῆς, ὁ ἀείμνηστος, τὰς ἐπὶ τῶν τοιούτων θεμάτων ἀπόψεις του, τηρῶν ὑποδειγματικῶς συνετὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἐπ' αὐτῶν στάσιν, καὶ συνιστῶν ταύτην καὶ πρὸς πάντας. Εἶθε τὸ μικρὸν τοῦτο δημοσίευμα νὰ ἀποτελέσῃ εὐλαβὲς μνημόσυνον τοῦ σεβασμίου Διδασκάλου, ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δεκαπενταετίας ἀπὸ τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας του (31-1-1982), καὶ ἐλάχιστον φόρον τιμῆς πρὸς αὐτόν, διὰ τὴν σημαντικὴν συμβολὴν του εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστῆμης τῆς Ἑβδομηκοντολογίας, διὰ τῆς ὁποίας οὐ μόνον ἀνεξήτησεν ἐπιμελῶς καὶ προσήγγισεν ἐπιτυχῶς τὰ ἔχνη τῶν Ο', ὡς ἐπιδιώκει σήμερον ἡ Καθηγήτρια Anneli Aejmelaeus καὶ ἄλλοι μετ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ προέβαλεν ἐγκύρως τὴν διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος μεγίστην σπουδαιότητα τῆς παλαιφάτου ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Ἀθανασίου Ε. Καραθανάση, ἐπιμ., *Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, Χριστιανικὴ Μακεδονία, Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἀδ. Κυριακίδη Α.Ε., 1995, σελ. 296, Εἰκόνες - Φωτογραφίαι:

Πρόκειται περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ συμποσίου, τὸ ὁποῖον συνεκάλεσεν ἡ ἱερὰ μητρόπολις Σερρών καὶ Νιγρίτης, πρωτοστατούντος τοῦ ἱεράρχου αὐτῆς κ. Μαξίμου Ξύδα, καὶ μετὰ τὴν συνεργασίαν ἀκαδημαϊκῶν καὶ ἄλλων ἰδρυμάτων, ἀπὸ 29-30 Μαΐου 1992 εἰς τὰς Σέρρας.

Ὁ Πίναξ Περιεχομένων (σελ. 3-4), ὁ ὁποῖος δίδει μίαν εἰκόνα τῶν ὄσων διεδραματίσθησαν κατὰ τὸ (παρὸν) συμπόσιον, ἔχει μερικὰς ἀβλεψίας ὡς πρὸς τὴν ἀρίθμωσιν τῶν σελίδων. Ἐμφανίζεται δὲ καὶ μία μικρὰν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ τοῦ πίνακος τούτου καὶ τοῦ Προγράμματος τοῦ Συμποσίου (σελ. 5-10), πρᾶγμα ἐνίοτε ἀναπόφευκτον ἐκ τοῦ ὅτι συχνὰ γίνονται, ἐξ ἀνάγκης, ἀλλαγαὶ εἰς τὸ πρόγραμμα ἀπὸ τὴν μὴ προσέλευσιν τὴν τελευταίαν στιγμὴν, τὰς ἐμβολίμους ἀνακοινώσεις (Ν. Νικολάου, σελ. 209-213), καθὼς καὶ τὴν μὴ ἔγκαιρον ἀποστολὴν τῶν χειρογράφων τῶν ὁμιλητῶν, διὰ νὰ συμπεριληφθοῦν ταῦτα εἰς τὸν ὑπὸ ἔκδοσιν τόμον.

Μηνύματα, σελ. 11-54. Διαφόρων ὑπεροχικῶν προσώπων ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικόν, τὸν ἀκαδημαϊκὸν καὶ πολιτικὸν κόσμον.

Ἀθανασίου Ἀ. Ἀγγελόπουλου, προέδρου τῆς διοργανωτικῆς ἐπιτροπῆς, *Προσλαλιά*, σελ. 13-15.

ΚΠ Ὁλέως Βαρθολομαίου, *Μήνυμα*, σελ. 17-19.

Ἀνακοινώσεις, σελ. 55-296.

Σερρῶν Μαξίμου, *Χριστιανικὴ Μακεδονία, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρών*, σελ. 57-63.

Ὁ Σερρῶν Μάξιμος Ξύδας, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐκλογῆς του (1984), σὲ σχέσιν πρὸς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ἱερὰν μονὴν (ΙΓ' αἰών), ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀνακαινίσιν αὐτῆς, πρᾶγμα ποῦ συνεχίζεται ἐπιτυχῶς, τὴν μοναστικὴν αὐτῆς ἀνασυγκρότησιν, κατὰ ποῦ ἐπετεύχθη, καὶ τὴν σύγκλησιν ἐνὸς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπραγματοποιήθη.

Α'. ΙΣΤΟΡΙΑ, σελ. 65-112. Γιώργος Καφταντζής, Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ἰωάννης Μπάκας.

Β'. ΠΑΙΔΕΙΑ, σελ. 115-191. Φαίδων Μαλιγκούδης, Γεώργιος Στογιόγλου, Εὐστάθιος Κεκριδής, Δῆμος Ἰστυρίδης.

Γ'. ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ, σελ. 193-240. Στέλλα Μ. Οὔτσιου, Νίκος Σ. Νικολάου, Νικόλαος Ἰω. Δόβας.

Δ'. ΤΕΧΝΗ, σελ. 241-296. Κωνσταντῖνος Π. Χαραλαμπίδης, Ε. Ν. Κυριακούδης.

Αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος (Ἱερὰ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν), ἀνακοινώσεις ἐμφανίζουν χαρακτηριστὰ ἐπιστημονικόν. Εἶναι παραδόσεις, ἀναμνήσεις, περιγραφαί, ἀποστροφαὶ πρὸς τὸ παρελθόν, βιογραφίαι, δοκίμια, μετὰ τὴν παρὰ τῆς ἀναλόγου βιβλιογραφίας, κειμένων, ἀνεκδότων καὶ μὴ, καὶ εἰκόνων - φωτογραφιῶν.

Περὶσσότερον παντὸς ἄλλου προβάλλει ἡ μορφὴ Χριστοφόρου Προδρομίτου (1821/1822-1916), ἀδελφοῦ καὶ ἡγουμένου τῆς Μονῆς καὶ διδασκάλου τοῦ Γένους (ἀποφοίτου δὲ τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης). Ὑπάρχει ἀφθονον ὕλικόν, σχετιζόμενον πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης καὶ τὴν ἱερατικὴν ἐκπαίδευσιν (τὴν κεντρικὴν ἱερατικὴν σχολὴν τῆς Μ.Χ.Ε.).

Ὁ τόμος φέρει καλλιτεχνικὴν τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἄψογον τὸν χαρακτήρα.
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

PHRONEMA 10 (1995) 1-71. Annual Review of St. Andrew's Greek Orthodox Theological College, Sydney, Australia.

ΦΡΟΝΗΜΑ 10 (1995) 1-71. Ἐτησίαι ἐκδοσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁρθοδόξου Κολλεγίου τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, Σύδνεϋ, Αὐστραλίας.

Ἴδε προηγουμένα σημειώματα: *Θεολογία* 62 (1991) 407-409· 63 (1992) 875-876· 66 (1995) 846-848· 67 (1996) 185-186. *Κληρονομία* 23 (1991) 366-373.

Περιεχόμενα, σ. 1.

Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς, *Κύριον ἄρθρον*, σελ. 2-3.

Τοῦτο γράφεται ἀπὸ τὸν νέον ἐκδότην τοῦ περιοδικοῦ, καθηγητὴν Δρα Ἰάκωβον (Δημήτριον); Ἀθανασίου, 10 (1995) —, καὶ περιέχει τρεῖς ὑποδιαιρέσεις:

α) Γίνεται μνεῖα δύο ἱστορικῶν ἐπετειῶν: 1. Τῆς εἰκοσαετίας ἀπὸ τῆς εἰς ἀρχιεπίσκοπον ἀνυψώσεως τοῦ ἀπὸ Μιλητουπόλεως Στυλιανοῦ Χαρκιανᾶκη (1975-1985), 2. Τῆς συμπληρώσεως μιᾶς δεκαετίας ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ, 1 (1986) - 10 (1995) καὶ τῆς παραιτήσεως ἤδη τοῦ α' ἐκδότου αὐτοῦ καθηγητοῦ Δρος Guy Freeland, 1 (1986) - 9 (1994).

β) Ὁ Δρ. Guy Freeland, εἰσελθὼν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, καθηγητὴς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Νέας Νοτίου Οὐαλίας καὶ τοῦ Κολλεγίου τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνδρέου, πού ἐκράτησε μέχρι στιγμῆς ὅλον τὸ βᾶρος τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὡς ἄνω περιοδικοῦ.

γ) Ὁ τόμος 10 περιέχει ἄρθρα, παρατηρήσεις καὶ βιβλιοκρισίας.

Ἄρθρα, σελ. 5-50.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, «Τὰ “Σύν” καὶ τὰ “Πλήν” τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν νεώτερον κόσμον», σελ. 5-22, ἑλληνιστί: *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης*, 3 (1994) 573-602.

Διὰ πολλοὺς λόγους, καὶ ἰδίως τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῶν πού ἀγνοοῦν τὴν ἑλληνικὴν, ἐπιβάλλεται ἡ μετάφρασις τῶν θεολογικῶν μας μελετῶν καὶ εἰς μίαν τῶν ἐπιστημονικῶν γλωσσῶν τῆς Δύσεως. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἰς τὴν συνθετικὸν χαρακτήρος ἐργασίαν του αὐτὴν προβαίνει, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ ὕφος καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ θεολογικὴν του πείραν, εἰς μίαν ἀνατομίαν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Garry Trompf, *Ἡ χρυσὴ ἀλυσίδα τοῦ Βυζαντινισμοῦ. Ἡ τριτομερὴς ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Σωκράτους, Σωζομενοῦ καὶ Θεοδορήτου. Μέρος 2: Ἀπὸ τοῦ Ἰσβιανοῦ εἰς τὸν Θεοδόσιον Β'*, σελ. 23-38.

Τὸ β' μέρος τῆς ωραίας αὐτῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀνάγεται εἰς τὸν κλάδον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Lawrence Cross (διακόνου), *Ἐπανεπίσκεψις εἰς τὴν θέσιν τοῦ Τίτου.*

Burckhardt, *Ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ ἡ ἀναγέννησις τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης*, σελ. 39-46.

Αἱ σκέψεις τῶν τριῶν ρώσων διανοητῶν: τοῦ Βλαδιμήρου Σολόβιεφ, τοῦ Πάβελ Φλορένσκυ καὶ τοῦ Σεργίου Μπουλγκάκωφ ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ ὡς ἄνω συγγραφῆως διὰ τὴν κατάστασιν τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου τέχνης.

Peter Juriss, *Ἐχει ἔννοιαν ἡ θρησκευτικὴ γλῶσσα;* σελ. 47-50.

Ἡ ἀπάντησις προβάλλει θετικὴ ἔναντι αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τὴν σημασίαν-ἄξιαν τῆς θρησκευτικῆς γλώσσης.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΚΡΙΣΕΙΣ. σελ. 51-60.

Αὐστραλίας Στυλιανοῦ, *Παρατηρήσεις (Κρίσεις) ἐπὶ τῆς Παπικῆς Ἐγκυκλίου. Orientale Lumen*, σελ. 51-60, ἑλληνιστί: *Ἐκκλησία* 72 (1995) 404-406, 447-449, 487-490.

Βιβλιοκρισίαι, σελ. 61-63, ὑπὸ τῶν Ἰωάννου Χρυσσαυγῆ καὶ Βρα- σίδα Καραλή.

Τὸ Κολλέγιον, σ. 64. Χειροτονία τοῦ διακόνου Δημητρίου Τσάκα εἰς πρεσβύτερον, 23 Ἰουλίου 1994. Μετάθεσις τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀναπληρωτοῦ κοσμητοροῦ τοῦ Κολλεγίου διακόνου Ἰωάννου Χρυσσαυγῆ εἰς παρομοίας φύσεως θέσεις εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης, Μασ., ΗΠΑ (Ἰούλιος 1995).

Ἐκθεσις Βιβλιοθήκης, σ. 64. Τὸν Σεπτέμβριον 1994 αὕτη ἐγκατέστη εἰς τὸν β' ὄροφον τοῦ νέου κτιρίου παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, ὅπου καὶ αἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ Κολλεγίου. Ἴδε:

Σταυρίδου Β.Θ., *Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Ἡ Ἱερά Ἀρχιεπισκοπὴ Αὐστραλίας*, Θεσσαλονίκη: ΠΙΠΜ, 1994, σελ. 238-268.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ronald G. Roberson, C.S.P., *The Eastern Christian Churches, A Brief Survey*, fifth edition, Rome: Edizioni «Orientalia Christiana», 1995, pp. 252.

P. Γ. Ρόμπερσον, *Αἱ Ἀνατολικαὶ Χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι, Μία Σύντομος Περιγραφή (θεώρησις)*, ε' ἐκδ., Ρώμη 1995, σελίδες 252.

Βιβλιοκρισίαι ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων:

γ' ἐκδ. (1990), σελίδες XI-129, *Θεολογία* 62 (1991) 586-588.

δ' ἐκδ. (1993), σελίδες IX-193, *Θεολογία* 66 (1995) 184-185,

αἱ ὁποῖαι καὶ συνιστοῦν βᾶσιν ἐκκινήσεως διὰ τὸ παρὸν σημείωμα.

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ρωμαιοκαθολικὸς ἱερεὺς καὶ ἀνήκει εἰς τὸ τάγμα

τοῦ ἀποστόλου (ἀγίου) Παύλου, ΗΠΑ. Διωρίσθη ἀναπληρωτῆς (βοηθὸς) διευθυντῆς τῆς γραμματείας διὰ τὰ οἰκουμενικὰ καὶ διαθρησκειακὰ θέματα τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων ΗΠΑ. Παραμένει ὁ εἰδικὸς ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ἡ α' ἔκδοσις τοῦ παρόντος ἔργου ἐνεφανίσθη τὸ 1986. Μέχρι δὲ σήμερον, ἐντὸς μᾶς δεκαετίας, μὲ γοργὸν ρυθμὸν ἀκολουθεῖ ἡ ε' ἔκδοσις (1995). Ἡ τελευταία (ἔκδοσις) φέρει τὴν προσθήκην 50 περίπου σελίδων ἐπὶ πλεόν σὲ σύγκρισιν πρὸς τὴν δ' ἔκδοσιν (1993, σελίδες ΙΧ-193).

Πίναξ Περιεχομένων, σελ. 5-7.

Εἰσαγωγή, σελ. 9-13.

I. *Ἡ Ἀσσυριακὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς*, σελ. 15-20.

II. *Αἱ Ἀνατολικαὶ Ὁρθόδοξοι (Ἀρχαῖαι Ἀνατολικά) Ἐκκλησίαι*, σελ. 21-37. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία (Ἀρχαία Ἀνατολική) τῆς Ἐρυθραίας (νέα ὑποδιαίρεσις), σελ. 36-37. Κατ' ἀποκοπὴν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Αἰθιοπίας.

III. *Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία*, σελ. 39-118.

C. *Αἱ κανονικαὶ Ἐκκλησίαι ὑπὸ τὴν ΚΠολιν*, σελ. 97-105.

7. *Ἡ Οὐκρανικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῶν ΗΠΑ (νέα)*, σελ. 104-105.

D. *Ἐκκλησίαι μὲ ἀνώμαλον σχῆμα*, σελ. 105-118.

3. *Ἡ Οὐκρανικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία-Πατριαρχεῖον Κιέβου καὶ ἡ Οὐκρανικὴ Αὐτοκέφαλος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία (ἀλλαγὴ)*, σελ. 109-112.

Μετὰ τὰς γενομένας ἀνακατατάξεις εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν.

IV. *Αἱ Καθολικαὶ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι*, σελ. 119-164.

Παράρτημα I-II, σελ. 165-241.

II. *Ἐπίσημοι Ἐπισκέψεις: Πάπαι καὶ Ἀνατολικοὶ Ὁρθόδοξοι (Ἀρχαῖοι Ἀνατολικοὶ) Ἱεράρχαι*, σελ. 238-241.

Βιβλιογραφία, σελ. 243-248.

Πίναξ (Κατάλογος) Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, σελ. 249-252.

Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ε' ἔκδοσιν τοῦ ἔργου του συμπληρῶνει τὴν ὕλην μέχρι τοῦ 1995. Πρὸς τοῦτο παρακολουθεῖ μὲ προσοχὴν τὰς γενομένας ἐξελίξεις, διὰ τῆς προσθήκης νέου ὕλικου (καὶ ὑποδιαιρέσεων), τῆς μνείας τῶν ἐμφανιζομένων ἀλλαγῶν εἰς τὰ πρόσωπα, τὰ πράγματα, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰς στατιστικὰς. Αἱ ἀλλαγαὶ εἶναι λεκτικαί, οὐσίας, μικραὶ ἢ μεγάλαι. Ἐνίστοσθαι βῦναι ἢ ἀναπροσαρμόζει, μετακινεῖ καὶ ἀνακατατάσσει τὰ γραφόμενα του. Δίδει ἐπεξηγήσεις ἢ προλέγει τὰ μέλλοντα γενέσθαι. Διὰ τὰς στατιστικὰς δίδονται αἱ δυνάμει να ἐξακριβωθοῦν τοιαῦτα. Παραθέτει ὁμως καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἀπόψεις ἄλλων προσώπων (σελ. 26, 31, 46).

Ἡ εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἐτσματζίν, Ἀρμενίας, ἐκλογή τοῦ ἀπὸ Κιλικίας Καρεκὶν Σαρκισσιάν, φαίνεται νὰ σημαίνῃ τὴν ὁμαλοποίησιν εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο ἀρχαίων καθολικοσάτων, τοῦ Ἐτσματζίν καὶ τῆς Κιλικίας (σελ. 24-25).

Γίνεται εὐφημος μνεία τοῦ ΚΠόλεως Βαρθολομαίου (σελ. 44-45). Τοῦ

πρώτου μαύρου ιεράρχου εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, τοῦ μητροπολίτου Καμπάλας καὶ πάσης Οὐγκάνδας Θεοδώρου Νανκυάμα (28 Νοεμβρίου 1994), σελ. 47-48. Ἡ στάσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας εἰς τὰ θέματα τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν: τῆς Οὐκρανίας, τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Ἑσθονίας (σελ. 58-60, 66, 109-112). Ἡ αἰσία λύσις τοῦ ἐσωτερικοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1995 (σ. 69). Ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας (σελ. 80-83). Καλὸν θὰ εἶναι νὰ σημειωθῇ καὶ πάλιν ὅτι δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰς πανορθόδοξους διασκέψεις ἔχουν αἱ ὑφ' ὄλων τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀναγνωριζόμεναι ὡς πατριαρχεῖα, αὐτοκέφαλοι ἢ αὐτόνομοι ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (σελ. 88, 954).

«Τὸν Μάϊον 1993 ἡ Ρωσικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔστειλε μίαν ἀντιπροσωπεῖαν εἰς τὴν Κίνα, ἡ ὁποία ἐπισκέφθη μίαν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν εἰς τὸ Χαρμπὶν τῆς Κίνας» (σ. 96). Ἡ θέρμανσις τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῆς ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ρωσικῆς ὀρθοδόξου ἀρχιεπισκοπῆς εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ 1994 καὶ ἔξῃς (σελ. 99-101). Τὸ Κολλέγιον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου (οὐκρανικὸν) παραμένει ἡ μόνη ὀρθόδοξος Θεολογικὴ σχολὴ εἰς τὸν Καναδὰν (σ. 103). Ὅλαι αἱ ὀρθόδοξοι οὐκρανικαὶ παροικίαι τῆς διασποράς ἔχουν εἰσελθεῖ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (1995), σελ. 98-99, 102-105, 109-112.

Τὸ IV μέρος «Αἱ Καθολικαὶ Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι», σελ. 119-164, εἶναι μία συνολικὴ θεώρησις τῆς ἐμφανίσεως, τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς διοργανώσεως, διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ, τῶν διαφόρων οὐνιτικῶν Ἐκκλησιῶν, μέσα ἀπὸ τὰ σπλάγγνα τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ παραδόσεων. Καταδεικνύει δὲ τὴν κατὰ ἓνα συμμαγῆ τρόπον παγίωσιν καὶ συνέχισιν τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς γραμμῆς ποῦ ἀκολουθεῖ ἡ Ρώμη. Τὸ γεγονός τοῦτο, ἰδίως κατὰ τὰς ἡμέρας μας, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ. Κατὰ τὸν συγγραφέα ὁ ὅρος «οὐνία» καὶ τὰ παράγωγά του θεωροῦνται δυσφημιστικὰ καὶ ἐξευτελιστικὰ (σ. 120). Ὡς ἐκ τούτου αἱ τοῦ βυζαντινοῦ τύπου οὐνιτικαὶ Ἐκκλησίαι αὐτοκαλοῦνται, ἔνεκα ἱστορικῶν καὶ οὐχὶ ἐθνικῶν λόγων, «ἐλληνικαὶ καθολικαὶ» ἢ «βυζαντιναὶ καθολικαί», τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ καθολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μικροτέρα ἀριθμητικῶς, με 2.350 πιστοῦς, καὶ ὑπάγονται εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βατικανοῦ (1918). Ἄξιον σημειώσεως τυγχάνει ἐπίσης τὸ φαινόμενον καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ρώμη ἔχει ἐγκαθιδρῦσει τοιαύτας Ἐκκλησίας μέσα εἰς ὅλας τὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ βαδίζει προσηκτικὰ ἐπάνω εἰς ἓνα πολὺ καλὰ προετοιμασμένον σχέδιον-πρόγραμμα.

Ἀκολουθοῦν αἱ Ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἀριθμοί:

Μελχίται (Μέση Ἀνατολή)	1.099.000
Οὐκρανοὶ	5.093.000
Ρουθηνοὶ	493.000

Ρουμᾶνοι	2.012.000
Ἑλληνες	2.350
Παλαιὰ Γιουγκοσλαβία	49.000
Βούλγαροι	20.000
Σλοβάκοι	238.000
Οὐγγροι	279.000

Σύνολον 9.285.350

Ρώσοι	ἄνευ ἀριθμῶν
Λευκορρῶσοι	ὁμοίως
Γεωργιανοὶ	ὁμοίως
Ἄλβανοὶ	ὁμοίως

Σύνολον περὶ τὰ δέκα ἑκατομμύρια. Ἄριθμὸς ὄχι εὐκαταφρόνητος.

Εἶναι γνωστὸς ὁ ρόλος ποὺ διαδραματίζει τὸ θέμα τῆς οὐνίας εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς καὶ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸν μεταξὺ αὐτῶν συνεχιζόμενον θεολογικὸν διάλογον. Ἴδε καὶ

Σταυρίδου, Ρ.Θ., «Αἱ Ἀρχαῖαι Ἀνατολικαὶ καὶ αἱ Ἠνωμένοι μετὰ τῆς Ρώμης Ἐκκλησίαι εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν (Συνοπτικῶς, Βιβλιογραφία)», Θεσσαλονίκη 1995 (1993), ἀν. *Κληρονομία* 25 (1993) 241-261.

Ἡ παρούσα ἐργασία ἐξακολουθεῖ νὰ συνιστᾷ ἓνα πολὺτιμον ὁδηγὸν διὰ τὴν παρακολούθησιν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ὑφισταμένων καὶ ἐδῶ ἐξεταζομένων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

N. M. Vapouris, *Translating the Scriptures into Modern Greek*, ἔκδ. Holy Cross Orthodox Press, Brookline 1994, σελ. 258.

Ὁ π. Ν.Μ. Βαπόρης, ὁ ὁποῖος εἶχε κάμει θεολογικὰς σπουδὰς καὶ στὴ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, εἶναι γνωστὸς (κυρίως ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἔργα του, ποὺ εἶναι γραμμένα στ' ἀγγλικά) στὸ θεολογικὸν κόσμον ἀπὸ ἓνα πλήθος βιβλίων καὶ μελετῶν του, ποὺ δημοσιεύει στὰ θεολογικὰ καὶ ἱστορικὰ περιοδικὰ. Κατὰ καιροὺς ἔχει διδάξει Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σὲ διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Ἀμερικῆς. Σήμερα εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς στυλοβάτες τῆς Ἑλληνικῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, διευθύνει τὸ ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν τῆς Σχολῆς, καὶ εἶναι συνδιευθυντῆς (μαζὶ μὲ τὸν H. J. Psomiades) τοῦ «*Journal of Modern Hellenism*». Ἡ δραστηριότητα καὶ ἡ πνευματικὴ ἀναλαμπὴ τοῦ «*Holy Cross Orthodox Press*» ὀφείλει πολλὰ στοὺς κόπους καὶ στὶς ιδέες τοῦ π. Βαπόρη. Σήμερα μᾶς προσφέρει, σὲ μιὰ ὥραία μορφή, τὴ δευτέρη (βελτιωμένη καὶ ὀριστικὴ) ἐκδοσὴ τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, ἡ ὁποία εἶχε πρωτοκυκλοφορήσει σὲ περιορισμένον ἀριθμὸν ἀντιτύπων, τὸ 1970. Στὴ νέα ἐκδοσὴ, λαβαίνει σοβαρὰ ὑπ' ὄψη του τὶς σχετικὰς μελέτες ποὺ ἔχουν ἀπὸ τότε γραφεῖ ('Ελ. Κακουλίδη, 1970· Ἐμ. Ἰ. Κων/δη,

1976· π. Γ. Μεταλληνού 1977) καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ τὴν ὑπόλοιπη συγγενικὴ βιβλιογραφία, ποῦ ἀφορᾷ στὴ μετάφραση τῆς Ἀγ. Γραφῆς στὰ Νεοελληνικά.

Ὁ π. Βαλόρης διαιρεῖ τὴν ὅλη ἐργασία του, κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δεοντολογία καὶ τὴν ἐπιβεβλημένη μεθοδολογία σὲ ἑννέα κεφάλαια: 1. Προσπάθειες μεταφράσεως (τῆς Ἀγ. Γραφῆς) στὸν 15' αἰ., 2. Ὁ μεταβαλλόμενος ἑλληνικὸς κόσμος, 3. Ὁ Τιρνόβου Ἰλαρίων καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Κων/λεως, 4. Ἡ σύγκρουση μεταξὺ Βάμβα καὶ συντηρητικῶν δυνάμεων. 5. Ἡ Μετάφραση καὶ ἡ Ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, 6. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὁ Ἐθνικισμὸς καὶ ἡ Μετάφραση, 7. Προτεσταντικὲς Ἱεραποστολῆς (Μισσιονάριοι) καὶ ἡ πάλι μεταξὺ συντηρητικῶν καὶ ἐλευθεροφρόνων, 8. Ἡ Μετάφραση καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Παράδοσις, καὶ 9. Στοχασμοὶ πάνω στὴ διαμάχη γιὰ τὴ Μετάφραση (τῆς Ἀγ. Γραφῆς). Ἀκολουθοῦν οἱ Σημειώσεις, κατὰ κεφάλαια (σελ. 169-218), ἡ Βιβλιογραφία (πηγὲς καὶ βοηθήματα) ἐνημερωμένη καὶ συμπληρωμένη, ὅπως εἶπαμε (σελ. 219-248) καὶ ἓνα χρησιμώτατο Γενικὸ Εὐρετήριο (σελ. 249-258). Ἀξιίζει νὰ σημειώσουμε ἀπὸ τοὺς συμπερασματικὸς στοχασμοὺς τοῦ σ. λίγες γραμμές, μὲ τίς ὁποῖες κλείνει τὸ σπουδαῖο αὐτὸ βιβλίον του: «*Yet it Would be rash to suggest that an effort to produce and distribute among the Greeks today a true translation of the Scriptures without the accompanying original Received Greek text would not provoke a new controversy*» (σελ. 168).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἀθάν. Θ. Βουρλῆ, *Δογματικοθητικαὶ ὀψεις τῆς Ὁρθοδόξου Ψαλμωδίας*, Ἀθήναι 1994, σελ. 376.

Ὁ νέος διδάκτωρ τῆς Θεολογίας κ. Ἀθ. Θ. Βουρλῆς εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλα ἐπιστημονικά του μελετήματα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλούσια προσφορά του στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Βυζαντινὴ Μουσικὴ. Κατανυκτικώτατος πρωτοψάλτης, μὲ σεμνὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἦθος, ἀσχολεῖται ἀπὸ χρόνια στὴν πράξη μὲ τὴ βυζαντινὴ ψαλμωδία καὶ ὕμνογραφία. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τώρα ἐνασχόλησή του μὲ τὴν ψαλμωδία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Δογματικῆς, πρέπει νὰ χαιρετισθεῖ μὲ ιδιαίτερη ἱκανοποίηση ἀπὸ τοὺς θεολογικοὺς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς, γενικώτερα, κύκλους. Ἐπίσης, μὲ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ κ. Βουρλῆ, πρέπει νὰ χαιρετίσουμε καὶ τίς νέες «ἐκδόσεις Κληροδοτήματος Βασιλικῆς Δ. Μωραΐτου», ποῦ ἐγκαινιάζουν τὴ σειρά τους μὲ τὴν παρούσα διδακτορικὴ διατριβή, ἡ ὁποία ἀντλεῖ τὸ ὕλικό της, ποῦ ἐξετάζει ἐπιστημονικά, ἀπὸ τὴν πλουσιώτατη λειτουργικὴ ζωὴ καὶ παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας μας.

Ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Βουρλῆ, σχολαστικώτατα καὶ ἐξαντλητικὰ ἐρευνηντας τὸ θέμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ψαλμωδίας (ιδίως στὸ Α' κεφάλαιον: «*θεολογικὴ θεώρησις τῶν στοιχείων τῆς Ψαλμωδίας*»), μᾶς δίνει ὄχι μονάχα τίς φιλολογικὰς ἢ μουσικὰς, ἀλλὰ καὶ τίς θεολογικὰς διαστάσεις της, μὲ πολυάριθμους παραπομπὰς καὶ ἄπειρα παραθέματα στὶς ὑποσημειώσεις, ἀπὸ τοὺς θύραθεν Συγγραφεῖς καὶ ἀπὸ τοὺς Πατέρες καὶ Συγγραφεῖς τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι

φανερὴ ἢ ἔκτασι τῆς ἔρευνας καὶ τοῦ κόπου του σ. ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὑποσημειώσεων τῆς Εἰσαγωγῆς (σελ. 17-36) καὶ τῶν παραγράφων τοῦ Α' κεφ., ὅπου ἐξετάζονται λεπτομερῶς οἱ ὄψεις καὶ τὰ προβλήματα λόγου, μέλους, ρυθμοῦ (σελ. 37-99), καὶ ὅπου φυσικὰ τὸ βάρος πέφτει στὴ φιλολογικὴ καὶ μουσικὴ - μουσικολογικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος.

Ἐμνολογικοῦ χαρακτήρος εἶναι τὸ Β' κεφάλαιο: «Ψαλμωδία καὶ θεία Ἀποκάλυψις» (σελ. 100-184), ὅπου ὁ σ. ἐξετάζει τὴν ψαλμωδίαν ὡς μέσον ἀποκαλύψεως στὸν ἄνθρωπον, τὰ εἶδη τῆς ἀποκαλυφθείσης ψαλμωδίας (ὠδὴ - ψαλμὸς - ὕμνος), τὸν προφητάναντα Δαυὶδ ὡς ὄργανο τῆς θ. Ἀποκαλύψεως, καὶ τὶς σχέσεις ψαλμωδίας - θαύματος - Ἀποκαλύψεως, μὲ πλούσια ἀγιογραφικὴ καὶ ἀγιολογικὴ θεμελίωσι.

Τὸ Γ' κεφάλαιο τῆς διατριβῆς: «Ψαλμωδία καὶ Τριαδικὸς Θεός» (σελ. 185-283) προσεγγίζει, — μὲ περισσότερη ἀνεση ἔπειτ' ἀπ' ὅσα προηγήθησαν, — τὴ θεολογίαν τῆς ψαλμωδίας. Ὑποχρεωτικὰ, λοιπόν, τὸ κεφ. διαιρεῖται σὲ τρεῖς μεγάλες παραγράφους: στὸν Θεὸ - Πατέρα, στὸν Θεὸ - Υἱὸ καὶ στὸν Θεὸ - Ἅγιο Πνεῦμα. Κι ἐδῶ ὁ σ. ὀπλίζει τὶς δογματικὰς θέσεις τῶν τροπαρίων ποὺ ἐξετάζει μὲ πλούσια πατερικὰ παραθέματα, τὰ ὅποια σχολιάζουν ἢ ἐρμηνεύουν ἀγιογραφικὰ χωρία. Εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακὸς ὁ ὄγκος τοῦ ὕλικου ποὺ μπόρεσε νὰ δαμάσει καὶ ν' ἀξιοποιήσει ἐπιστημονικὰ ὁ σ., μὲ τὶς συμβουλὲς καὶ τὶς ὁδηγίαι τῶν διδασκάλων του. Εὐχόμεαστε νὰ συνεχίσει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μὲ τὸν ἴδιον ζῆλον, προσφέροντας καὶ ἄλλους ὄριμους θεολογικοὺς καρποὺς τῶν ἐρευνῶν του.

Ἐπιθυμοῦμε νὰ κλείσουμε τὸ σημείωμα τοῦτο μ' ἓνα μικρὸ δεῖγμα γραφῆς ἀπὸ τὴν β' παράγραφο τοῦ τρίτου κεφαλαίου, ποὺ ἀναφέρεται στὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἐν Χριστῷ ψαλμωδίας (σελ. 244 ἔξ.): «Πράγματι, ἡ ἐν Χριστῷ ψαλμωδία, ὡς διεμορφώθη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, παρουσιάζει τὰ ἑξῆς καινὰ στοιχεῖα: α) ὁ λόγος αὐτῆς ἐκπηγάζει κυρίως ἐκ τῆς Βίβλου καὶ δὴ τοῦ εὐαγγελικοῦ καὶ ἀποστολικοῦ λόγου, ὅστις εἰς τὴν προφητικὴν γλῶσσαν προμηνύεται ὡς τὸ 'καινὸν ἄσμα'. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν λατρείαν δεσπόζει ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ὁμιλοῦμεν 'περὶ λογικῆς λατρείας'... β) Τὸ μέλος αὐτῆς ἀποδεσμεύεται ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων καὶ γίνεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἀνθρώπινον, ἀξιοποιουμένων τοιοποτρόπως: 1. αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐν Χριστῷ ἀναγεννηθέντος καὶ ἐξαγιασθέντος ἀνθρώπου· καὶ 2. τῶν εἰς αὐτὸν δωρηθέντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καλλιτεχνικῶν δυνατοτήτων. Τὸ φωνητικὸν μέλος προσλαμβάνει πλέον πνευματικὸν χαρακτήρα καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι τοῦτο προῖον ἄλλων κυρίως στοιχείων, ἧτοι τοῦ νοῦ, τοῦ λόγου, τοῦ ἀέρος, τοῦ ἤχου, τῶν διαφόρων ψυχικῶν διαθέσεων καὶ ψυχοσωματικῶν συναισθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. γ) τέλος, ὁ ρυθμὸς τῆς ψαλμωδίας ἀποκτᾷ ἐπίσης χαρακτήρα καθαρῶς παιδαγωγικὸν καὶ ἠθικόν, βοηθῶν καὶ ὑπηρετῶν πρωτίστως ἀνθρωπολογικὰς καὶ λειτουργικὰς ἀνάγκας καὶ δευτερευόντως καλλιτεχνικὰς».

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἄδαμ. Στ. Ἀνεσιτίδη (ἐπιμ.), Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία, τ. Η',

(Βιβλιογρ. ἔτους 1984 καὶ Παραλειπόμενα ἀπὸ τοῦ 1977), Παράρτημα περιοδικοῦ «*Θεολογία*», Ἀθήναι 1994, σελ. μη' + 1124.

Ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ Καθηγητοῦ κ. Εὐ. Δ. Θεοδώρου καὶ τὴν εἰδικὴ φροντίδα καὶ ἐπιμέλεια τοῦ ἐκλεκτοῦ φιλόλογου καὶ διακεκριμένου βιβλιογράφου κ. Ἀδαμ. Στ. Ἀνεσιτίδη, ἐκδόθηκε τὸ ἡ' τεῦχος - Τόμος τῆς πολυτίμης Ἑλλ. Θεολογικῆς Βιβλιογραφίας (ΕΘΒ) τοῦ ἔτους 1984. Ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν ΕΘΒ περιλαμβάνεται ὄχι μονάχα ἡ καθαρὰ θεολογικὴ βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν βοηθητικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ σχετίζονται ἢ συγγενεύουν μὲ τὴ Θεολογία. Καί, ὅπως σὲ κάθε τόμο, ἔχουμε κι ἐδῶ τὰ βιβλιογραφικὰ «Παραλειπόμενα» ἀπὸ τὸ 1977, πρᾶγμα ποὺ ὀφείλεται κυρίως στὴν εὐσυνειδησία τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς ΕΘΒ.

Ὁ Διευθυντὴς τῆς ΕΘΒ κ. Θεοδώρου ἀναγνωρίζει ὅτι σὲ τέτοια καὶ τόσο εὐρέος φάσματος καὶ βεληνεκοῦς ἔργα εἶναι ἀναπόφευκτες κάποιες παραλείψεις καὶ κάποια λάθη. Ὅμως, μὲ τὴ διεύθυνση τῆς ομάδος τῶν Συντακτῶν - Βοηθῶν τοῦ ὑπεύθυνου Ἐπιμελητοῦ τῆς ΕΘΒ, ὄλ' αὐτὰ θὰ λιγοστεύουν καὶ θὰ παρουσιάζεται —ιδίως μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐκ μέρους Συγγραφέων καὶ ἐκδοτικῶν Οἰκῶν τῶν θεολογικῶν βιβλίων καὶ δημοσιευμάτων πρὸς τὴν ΕΘΒ— ὄλο καὶ πλουσιώτερη, «*ἵνα αὕτη ἀπὸ τεύχους εἰς τεύχος προσεγγίξῃ ὁλοκρῶν καὶ περισσότερον πρὸς τὴν ἐπιθυμητὴν πληρότητα*» (σελ. 11').

Τὸ νέο τεῦχος τῆς ΕΘΒ (1984) μᾶς δίνει κ' ἐλπίδες νὰ αισιοδοξοῦμε, πῶς θὰ ἐπιταχυνθοῦν οἱ ρυθμοὶ τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως τῶν ἐπὶ μέρους τόμων. Βέβαια σὲ τέτοιαις μεγάλῃς πνοῆς καὶ εὐρύτητος ἔργα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐτοιμάζονται τὰ βιβλιογραφικὰ Εὐρετήρια ἐνὸς ἔτους τὸν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνον, ἀλλὰ εὐκταίῳ θὰ ἦταν νὰ μὴν ξεπερνᾶ ἡ ἀναμονὴ τὰ 2-3 χρόνια. Κι αὐτό, ἴσως μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἂν δραστηριοποιηθοῦν οἱ ἐπὶ μέρους ἐξειδικευμένες βιβλιογραφικὲς ομάδες τῶν Φοιτητῶν (ὅπως ἤδη ἔχουν ἀρχίσει, μὲ τὴν ἐποπτεία τῶν κ.κ. Ἀνεσιτίδη καὶ Κοντογιάννη), οἱ ὁποῖες χρόνο μὲ χρόνο θὰ πυκνῶνουν καὶ θὰ ἀνανεώνονται, ὥστε ν' ἀποτελοῦν ἓνα «*μόνιμο συντακτικὸ ἐπιτελεῖο ὑπὸ τὸν Ἐπιμελητὴ, γιὰ τὴ σύνταξη*» τῆς ΕΘΒ (σελ. 11').

Ἡ ΕΘΒ εἶναι πολύτιμο βοήθημα καὶ μοναδικὸ στὰ θεολογικὰ ἐκκλησιαστικὰ χρονικά μας. Ἡ γενναιοδωρία τῆς «*Θεολογίας*» καὶ ἡ πείρα τοῦ Ἐπιμελητοῦ ἀποτελοῦν τὶς πηγὲς τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ τῆς βάσιμης ἐλπίδας μας γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη συνέχειά του, ποὺ εὐχόμεσθε μὲ ὄλη τὴν καρδιά μας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

D. Balfour, *A Supplement to the Philokalia: The Second Century of Saint John of Karpathos*, ἔκδ. «Hellenic College Press», Brookline, σελ. 150.

Ὁ μακαρίτης D. Balfour, ποὺ εἶχε κάνει καὶ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα στὴν Ἑλλάδα (μὲ ἀμφιλεγόμενα σχόλια), τὰ τελευταῖα του χρόνια εἶχε πολὺ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἔρευνα καὶ κριτικὴ ἔκδοση μυστικῶν καὶ φιλοκαλικῶν κειμένων. Ἡ ἑνασχόληση τοῦ σ. μὲ τὸν ἅγιο Ἰωάννη Καρπάθιο (ἡ

ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητός του ἀπ' τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖο ἔγινε στίς 20 Αὐγούστου 1983) καὶ τῆς Β' Ἐκατοντάδος του (γὰ τὴν ἀκρίβεια ριζ' κεφάλαια, δηλ. 117), χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1938, ποὺ σκόπευε νὰ ὑποβάλει στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν μιὰ διδακτορικὴ διατριβή, μὲ θέμα ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα βυζαντινὰ κείμενα. Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου τούτου, ὁ μακαρίτης Balfour εὐχαριστεῖ τὴν Mary Cunningham, δ. Φ., ποὺ τὸν βοήθησε στὴν τελικὴ ἐπιμέλεια καὶ προετοιμασίᾳ τοῦ χειρογράφου του γιὰ τὸ τυπογραφεῖο, καθὼς καὶ τὸν π. Ν. Μ. Βαπόρη, ποὺ δέχθηκε νὰ ἐκδώσει τὸ ἔργο στὴ σειρὰ τοῦ «*Hellenic College Press*».

Τὸ ἔργο, ποὺ ἐκδίδει βάσει 15 παλαιῶν χειρογράφων ὁ Balfour, εἶναι συμπλήρωμα στὰ γνωστὰ «*κεφάλαια ρ'*» τοῦ Καρπαθίου, ποὺ ἐξέδωκε ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης μὲ τὸν ὄσιο Μακάριο Κορίνθου στὴ «*Φιλοκαλία*» τους (βλ. ἔκδ. «*Ἀστέρος*», τ. Α', Ἀθ. 1957, σελ. 276- 296), ὅπου δημοσιεύεται βέβαια καὶ ἓνας σπουδαῖος «*Λόγος ἀσκητικὸς*» τοῦ ἴδιου Καρπαθίου (σελ. 297-301).

Στὴν παρούσα (α' κριτικὴ) ἔκδοση, μὲ τὴ συνεργασία τῆς Mary Cunningham, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εἰσαγωγή, ποὺ ἀντιμετωπίζει τὰ φιλολογικὰ - παλαιολογικὰ - κωδικολογικὰ προβλήματα τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ κειμένου (σελ. 5-41), ὁ Balfour μᾶς δίνει, σὲ ἀντικρουστὴ σελίδα μὲ τὸ ἀρχαῖο κείμενο, τὴ μετάφραση τῶν 117 κεφαλαίων, σὲ μιὰ σύγχρονη μετάφραση στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα (σελ. 42-125). Ἀκολουθοῦν Σημειώσεις ἐπάνω στὴ διδασκαλία τοῦ Ἰω. Καρπαθίου καὶ τῶν Κεφαλαίων του (σελ. 134-138). Τὸ βιβλίον κλείνει μὲ χρήσιμους Πίνακες (Ἀγιογραφικῶν χωρίων, Συγγραφῶν, Graecitatis, δηλ. σπανίων ἑλλ. λέξεων καὶ ὄρων, Γεν. Εὐρετήριον).

Συγχαρητήρια στὸ «*Hellenic College Press*», γὰ τὴν ὠραία καὶ χρησιμώτατη ἔκδοση, ποὺ εἶναι μιὰ πολύτιμη προσφορὰ στὴ Βυζαντινὴ Φιλολογία καὶ Θεολογία καὶ στὴν πνευματικότητα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, γενικώτερα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἄρχιμ. Γεωργίου Χ. Χρυσοστόμου, *Ὁ ὕμνογράφος Γεράσιμος Μοναχὸς Μικραγιαννανίτης καὶ οἱ Ἀκολουθίες του σὲ Ἁγίους τῆς Θεσσαλονίκης* (Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 416.

Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ «*Ὄργανισμοῦ Πολιτιστικῆς Προτείνουσας τῆς Εὐρώπης - Θεσσαλονίκη 1997*», ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἔκδοση τῆς ὠραίας αὐτῆς διδακτορικῆς μελέτης τοῦ π. Γ. Χ. Χρυσοστόμου, θεολόγου καὶ φιλόλογου, γιὰ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργο τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Γερασίμου, ὕμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ὁρθῶς γράφεται στὸν Πρόλογο, πὼς ὁ ἐκδότης, μὲ τὴν ἔκδοση αὐτῆ, «*θέλει νὰ προσφέρει σὲ ὅλους τοὺς ἐραστές τῆς βυζαντινῆς μας παράδοσης ἓν ἄριστο δεῖγμα συνέχειας καὶ ζωῆς τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων τῆς πατρογονικῆς μας θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς κληρονομιάς, ὅπως καλλιεργοῦνται καὶ ἀνθοῦν ἀπὸ αἰῶνων μέχρι σήμερα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὸν εὐρύτερο γεωγραφικὸ της περιγύρον*» (σελ. 7).

Ἡ ἐργασία τοῦ π. Γ. Χρυσοστόμου εἶναι καθαρὰ φιλολογικὴ καὶ εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ προσέγγιση τοῦ τιμίου προσώπου καὶ τοῦ πολύτιμου καὶ πολύτομου ἔργου τοῦ ὑμνογράφου Γέροντος Γερασίμου, μὲ ἀφορμὴ τὶς ἱερὲς καὶ ἀσματικὲς Ἀκολουθίαις ποῦ ἔγραψε γιὰ τοὺς Ἁγίους τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ Α' Μέρος (μετὰ τὴν Εἰσαγωγὴν) ἐξετάζει σὲ δυὸ κεφάλαια τὴ μορφή τοῦ π. Γερασίμου. Τὸ πρῶτο εἶναι καθαρὰ βιογραφικὸ (σελ. 43-69) καὶ τὸ δεῦτερο ἀσχολεῖται μὲ τὸ ὑμνογραφικὸ ἔργο του (σελ. 71-112). Καὶ τὰ δυὸ κεφάλαια εἶναι καρπὸς ὑπομονετικῆς καὶ ἐπίμονης ἐρευνας γιὰ νὰ δοθοῦν ἀπληρωμένα στοιχεῖα, ποῦ γιὰ τοὺς Μοναχοὺς τοῦ «*λάθε βιώσας*» εἶναι συχνὰ πολὺ δυσεξακριβωτά. Ὁ συγγραφέας βοηθήθηκε πολὺ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος καὶ ἀπὸ τὴν προσφιλέστατη Συνοδεία του στὴ Μικρὰ Ἁγία Ἄννα (π. Διονύσιο, π. Μητροφάνη, π. Σπυρίδωνα καὶ τοὺς νεώτερους).

Στὸ Β' Μέρος ἔχουμε ἄλλα δυὸ κεφάλαια, ποῦ μᾶς δίνουν ἓνα συστηματικὸ πανόραμα τῆς ἀγιολογικῆς καὶ ὑμνολογικῆς προσφορᾶς τοῦ π. Γερασίμου γιὰ τοὺς Ἁγίους τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ πρῶτο κεφάλαιον (σελ. 115-195) περιγράφονται τὰ ὑμνογραφικὰ ἔργα ποῦ εἶναι ἀφιερωμένα στοὺς ἁγίους τῆς Θεσσαλονίκης, α) κατὰ εἶδος (ἀκολουθίαι, ἀναπληρώσεις, κανόνες κ.λπ.), καὶ β) κατὰ ἁγίους (ἀλφαβητικά). Στὸ δεῦτερο κεφάλαιον τοῦ Β' Μέρους ἐξετάζεται ἡ ποιητικὴ τοῦ ὑμνογράφου Γερασίμου (γλώσσα καὶ ὕφος, σχήματα λόγου, ρυθμοτονικὰ στοιχεῖα, ποιητικὲς ἀρετὲς κ.λπ.). Στὸ τέλος (σελ. 325-332) δίδονται τὰ Συμπεράσματα τοῦ συγγραφέα, καὶ σ' ἓνα Ἐπίμετρο (σελ. 333-415) δημοσιεύονται τρία ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος Γερασίμου (Ἀκολουθία τῆς ἁγίας μάρτυρος Θεσσαλονίκης, Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου τοῦ Νέου καὶ Στίχοι διὰ τὸ ἐν Θεσ/κῆ ἱερὸν κιβώριον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου), καθὼς καὶ Ἐπισημειώσεις πρὸς τὰ πνευματικὰ τέκνα του, Ἀλληλογραφία καὶ μερικὰ ἐγγράφα τιμητικῶν διακρίσεων. Ἐλπίζουμε καὶ εὐχόμεσθε ὁ νέος διδάκτωρ, μὲ τὸν θεολογικὸ καὶ φιλολογικὸ ὄπλισμό ποῦ διαθέτει, νὰ μᾶς δώσει στὴ συνέχεια καὶ ἄλλους ἐπιστημονικοὺς καρπούς, μὲ ἀφορμὴ τὸ ἔργο τοῦ Γέροντος Γερασίμου, ἢ καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ὑμνογράφων.

Χρήσιμο θὰ ἦταν νὰ ἔχουμε καὶ μιὰ ἔκδοση τῶν Τριῶν Συνεντευξέων τοῦ Γέροντος, ποῦ ἔχουν τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴν ὀρθόδοξη ὑμνογραφία καὶ τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας του.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἀχιλ. Γ. Χαλδαιάκη, *Ἡ ψαλτικὴ τέχνη στὴν Αἴγινα (1. Εὐάγγελος Χ. Μαρίνης)*, Ἀθήναι 1995, σελ. 86.

Μαθητὴς τοῦ καθηγητοῦ κ. Γρηγ. Θ. Στάθη καὶ προικισμένος ἐρευνητὴς τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν καὶ ὑμνολογικῶν θεμάτων, ὁ κ. Χαλδαιάκης ἔχει δώσει δείγματα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ στοὺς δύο χώρους ποῦ μνημονεύσαμε. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παρουσιαζόμενον ἐδῶ βιβλίον του (ποῦ ἀποτελεῖ ἔκδοση

τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάσωση τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς καὶ παράδοσης» — Καποδιστρίου 6, 18010 Αἴγινα), ἔχει γράψει κ' ἐκδώσει καὶ ἄλλα ἔργα, καὶ ἀνάμεσά τους ξεχωρίζει μιὰ λαμπρὴ «Σπουδὴ στὴ λαϊκὴ μουσικὴ παράδοση τῆς Αἴγινας» (Ἀθήνα 1995, σελ. 88). Ἐχουν ἀκόμη δημοσιευθεῖ μελέτες του (μουσικολογικὲς καὶ ὕμνολογικὲς) σὲ διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, καὶ στὴ συνέχεια κυκλοφορήθηκαν σὲ ἀνάτυπα. Ἀπὸ τὸν ἴδιο Σύλλογο τῆς Αἴγινας ἔχει κυκλοφορηθεῖ καὶ μιὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος κασέττα, μὲ Κάλαντα καὶ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Αἴγινας κ.ά.

Ὁ κ. Χαλδαιάκης μᾶς δίνει ἐδῶ ἕναν ἀνάγλυφο πίνακα τῆς μουσικῆς παραδόσεως τοῦ ὠραίου νησιοῦ του, ποῦ σήμερα τὸ ξέρουν οἱ πῶ πολλοὶ ὡς νησὶ τοῦ μεγάλου καὶ θαυματοουργοῦ ἀγίου τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἀγ. Νεκταρίου, ἐπισκόπου Πενταπόλεως, μὲ τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα (ποιητικὰ καὶ μουσικὰ) ἔχει ὁ σ. ἀσχοληθεῖ ἐσχάτως. Σκοπεύοντας νὰ μᾶς προσφέρει ἕνα πανόγραμμα (ἐπιστημονικὸ κ' αἰσθητικὸ) τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Παραδόσεως στὴν Αἴγινα, προτάσσει ἐδῶ, στὸ α' τεῦχος τῆς σειρᾶς μιὰ «Συνοπτικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς Αἰγινήτικης Ψαλτικῆς παραδόσεως» (σελ. 9-15). Στὴ συνέχεια, ἔρχεται, πῶ συστηματικὰ καὶ μὲ περισσότερες λεπτομέρειες, στοὺς ἐκπροσώπους τῆς Γ' περιόδου (ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ ἰθ' ἕως τὰ μισὰ τοῦ κ' αἰ.), ὅπου ξεχωρίζει ὁ Εὐάγ. Χ. Μαρίνης (1890-1977), τὸν ὁποῖο ἐξετάζει ἀπ' ὅλες τὶς δυνατὲς πλευρὰς (βλ. σελ. 18-50). Ἀκολουθεῖ «μουσικὸ Ἐπίμετρο» (σελ. 51-78), καὶ Εὐρετήρια κυρίων ὀνομάτων, Μουσικῶν μελῶν καὶ Φωτογραφιῶν.

Ἀξίζουν συγχαρητήρια στὸν κ. Χαλδαιάκη, ποῦ μὲ τόσο ζῆλο μελετᾶ κ' ἐρευνᾷ τοὺς θησαυροὺς τῆς Παραδόσεως τοῦ νησιοῦ του, ὅπως ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη. Θὰ εἶθελα νὰ κλείσω μὲ μιὰ παράγραφο, μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν μελέτη του γιὰ τὸν πρωτοψάλτη Εὐάγγελο Μαρίνη (σελ. 50): «Χαράζοντας τὶς τελευταῖες ἀράδες τοῦτου ἐδῶ τοῦ κειμένου, φαντάζομαι τὸν Μαρίνη: σοβαρὸ κ' εὐθυτενὴ ἐπάνω στὸ ψαλτήρι του, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ τὰ μάτια κατεβασμένα, σκυμένον ἐπάνω στὸ μουσικὸ του βιβλίον, ψάλλοντα καὶ προσευχόμενον, μετέχοντα βιωματικῶς στὰ τελεσιουργούμενα. Σίγουρα ἡ μνημόνευση τέτοιων μορφῶν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς χρέος ἱερό, καθήκον ἐπιβεβλημένο, ὑποχρέωση ἀπὸ ἠθικοὺς ἢ κοινωνικοὺς λόγους ὑπαγορευομένη· ἀποτελεῖ πάντως δίδαγμα, καὶ μάλιστα ὠφελιμώτατον». Εὐχόμεστε τὴν ἀπρόσκοπτη συνέχεια τῆς σειρᾶς ἀπὸ τὸν φέρελπι ἐπιστήμονα.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Βασ. Στ. Ψευτογκά, *Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 328.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Βασ. Ψευτογκάς εἶναι γνωστὸς στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικὸ γιὰ τὶς θεολογικὲς μελέτες του καὶ τὶς ἐκδόσεις πατερικῶν ἔργων, μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων. Στὸν παρόντα τόμο μᾶς δίνει μιὰ συλλογικὴ ἀναδημοσίευση τῶν σπουδαιότερων μελετημάτων του

(παλαιότερων καὶ νεωτέρων), ποὺ εἶχαν κατὰ καιροὺς δημοσιευτεῖ σὲ τιμητικούς Τόμους ἢ πρακτικὰ Συνεδρίων, μὰ ποὺ εἶναι σήμερα δυσεύρετα. Εἴτε σὲ ἀπλή καθαρεύουσα (τὰ παλαιότερα) εἴτε σὲ μιὰ λόγια καὶ ἐπιστημονικὴ δημοτικὴ (τὰ νεώτερα), τὰ μελετήματα τοῦ κ. Ψευτογκά διαβάζονται ἄνετα καὶ εὐχάριστα, καθὼς ἔχουν θεολογικὸ καὶ ἱστορικὸ χαρακτήρα καί, κυρίως, ἐπειδὴ ὁ ζωντανὸς θεολογικὸς λόγος τοῦ δείχνει καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ σ. στὴ βίωση καὶ τὴν ἔρευνα τῶν θεολογικῶν προβλημάτων μὲ τὰ ὁποῖα καταπιάνεται.

Τὰ 11 μελετήματα, ποὺ περιλαμβάνει ὁ κομψὰ τυπωμένος αὐτὸς τόμος, εἶναι τ' ἀκόλουθα: 1. Τὸ νόημα τῆς νηστείας, 2. Θεὸς καὶ ἱστορία κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, 3. Τὸ πάθος τοῦ Κυρίου στὴ θεολογία τοῦ Ὁριγένη, 4. Φυσικὴ καὶ μεταφυσικὴ τοῦ φωτὸς στὸ Μέγα Βασίλειο, 5. Τὸ μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας στὴ θεολογία τοῦ ἁγ. Φιλοθέου Κοκκίνου, 6. Ἡ ἀνάσταση - μετάσταση τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Φιλοθέου Κοκκίνου «Εἰς τὴν Κοίμησιν» καὶ τὶς ἀπόκρυφες πηγές του, 7. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἡσυχαστὴς ἢ ἀντιησυχαστὴς; 8. Ἡ ἐν Χριστῷ οἰκονομία τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα, 10. Ὅψεις καὶ προοπτικὲς στὴν ἐσχατολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, καὶ 11. Θεοφάνεια καὶ Θεοπτία στὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νέα Μαρτυρολόγια.

Στὸ τέλος ὁ σ. προσθέτει καὶ 4 χρησιμώτατα Εὐρετήρια ὀνομάτων (α. Βιβλικὰ καὶ Ἁγίων, β. Πατέρων καὶ Ἐκκλ. Συγγραφέων, γ. Νεωτέρων καὶ συγχρόνων Συγγραφέων, καὶ δ. Ξένων Συγγραφέων), τὰ ὁποῖα διευκολύνουν πάρα πολὺ τὸν ἀναγνώστη - ἐρευνητὴ.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Κατερίνας Φ. Ζαρίδη, *Ὁ Μέγας Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας Ἀλέξιος Ραρτοῦρος, Λόγιος τοῦ 16ου αἰ. (1504-1574)*, Ἰόνιο Πανεπιστήμιον, Κέρκυρα 1995, σσ. 303.

Τὰ θέματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας τοῦ 16ου αἰῶνα, μ' ἐκεῖνο τὸ λαϊκότερο ὕφος ποὺ τὰ χαρακτηρίζει, δὲν ἔχουν ἐξετασθεῖ ὅσο θὰ ἔπρεπε ὥστος οἱ σχετικὰ πρόσφατες συμβολές τῆς καθηγ. κ. Ἑλένης Κακουλίδου - Πάνου γιὰ τὸν Ἰωαννῆλιο Καρτάνο, τοῦ π. Εὐαγγέλου Δεληδήμου γιὰ τὸν Δαμασκηνὸ Στουδίτη, τοῦ κ. Εὐθ. Λίτσα γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγᾶ ἔδειξαν τὴν θεολογικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴν στόχευσιν ποὺ εἶχαν προκειμένου νὰ στηριχθεῖ τὸ αἰχμάλωτον Γένος. Ἀναγκαῖο μέσο γιὰ τὴν εὐδόωσιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἢ λαϊκὴ γλῶσσα, γιὰ νὰ γίνουσι ἔτσι κατανοητὲς οἱ σκέψεις καὶ ὁ λόγος· αὐτὴν τὴν γλῶσσαν χρησιμοποίησαν οἱ συντάκτες τῶν ἐκκλησιαστικῶν λόγων στὸ πρωτοφανέρον μα τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς λαϊκῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας. Στους λογίους ποὺ κήρυξαν καὶ ἔγραψαν διδασχὰς στὴν ἀπλή λαϊκὴ γλῶσσα, μὲ τὴν ποικιλίαν τῶν στοχεύσεων ποὺ περιεῖχαν οἱ διδασχὰς αὐτές, συγκαταλέγεται καὶ ὁ Μέγας Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας Ἀλέξιος Ραρτοῦρος (1504-1574), τὴν προσωπικότητα τοῦ ὁποίου ἐξέτασε στὴν διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς ἡ συνάδελφος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Κατερίνα Φ. Ζαρίδη,

ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ μακαρίτη καθηγητοῦ Στεφάνου Ι. Παπαδόπουλου. Τὸ θέμα τὸ εἶχε ὑποδείξει ὁ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινολογίας καὶ διευθυντὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας κ. Ν. Παναγιωτάκης. Οἱ διακεκριμένοι αὐτοὶ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, μαζί με τὸν συνάδελφό τους κ. Μανόλη Παπαθωμόπουλο, ὀδήγησαν μεθοδικῶς τὴν κ. Ζαρίδη καί, ἐν τέλει, τῆς ἔδωσαν τὰ ἐναύσματα νὰ προχωρήσει μόνης της, καὶ ἐπιτυχῶς, στὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἐργασίας της.

Ἡ διατριβὴ αὐτὴ εὐτύχησε νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Ἴόνιο Πανεπιστήμιο, δι-
 καιολογημένως ἄλλωστε, ἀφοῦ ὁ λόγιός μας ἦταν Κερκυραῖος τὴν καταγωγή.
 Ἡ συγγραφεὺς χρησιμοποίησε πληθώρα ἀρχαιολογικῶν πηγῶν ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸ
 Ἀρχεῖο Κερκύρας, τὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα Βενετίας καὶ Νεαπόλεως, τὴν Ἐθνικὴ
 Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, τὸ Ἀρχεῖο τῆς Perugia καὶ φυσικὰ τὶς ἐκδεδο-
 μένες (καὶ σπάνιες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ) πηγές. Εἶναι ἀντιληπτὸς, ὡς ἐκ τούτου, ὁ
 μόχθος καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῆς κ. Ζαρίδη γιὰ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἔργου της καὶ γι'
 αὐτὸ τῆς ἀξιίζουν θερμὰ συγχαρητήρια.

Ἡ συγγραφεὺς στὴν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου της δίδει τὸν τρόπο μὲ τὸν
 ὁποῖο κινήθηκε ἡ ἔρευνά της σημειώνοντας τὶς προγενέστερες εἰδήσεις γιὰ
 τὸν Ραροῦρο. Μὲ σκοπὸ μάλιστα νὰ κατατοπίσει τὸν ἀναγνώστη παραθέτει
 ἓνα κεφάλαιο (τὸ πρῶτο) στὴν ἐπισκόπηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς
 καταστάσεως στὴν Κέρκυρα τοῦ 16ου αἰ.: κατάληψη τῆς Κερκύρας τὸ 1206
 ἀπὸ τοὺς Βενετούς, προσωρινὴ βυζαντινὴ κυριαρχία (1214-1259), ἀνδευαυικὴ
 κυριαρχία 1272-1386, βενετικὴ κυριαρχία 1386-1797, δομὲς τοῦ βενετικοῦ
 διοικητικοῦ συστήματος, πληθυσμιακὴ ἐθνικὴ κατάστασις στὴν Κέρκυρα, θε-
 σμὸς τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος τῶν Ὁρθοδόξων μὲ ἐπικεφαλὴς τὸν πρωτοπαπᾶ
 ἐπὶ Ἀνδευαυῶν, σεβασμὸς καὶ ὑποστήριξις τῶν Ὁρθοδόξων ἀπὸ τοὺς Βενε-
 τοὺς κυριάρχους παρὰ τὶς συνεχεῖς καὶ ἐπιμονες ἀντιδράσεις τοῦ λατινικοῦ
 κλήρου· σημαντικὴ γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ νησιοῦ ἦταν ἡ ἔκδοσις
 τῆς παπικῆς βούλλας τοῦ φιλέλληνοσ Παύλου Γ' (1534-1549) στίς 8 Μαρτίου
 1540 ποὺ καθιέρωσε τὰ προνόμια τῶν Βενετῶν ὑπὲρ τοῦ ὀρθοδόξου κερκυ-
 ραϊκοῦ κλήρου· σημαντικὸς ἦταν ἐπίσης ὁ ρόλος στὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ τοῦ
 Ἱεροῦ Τάγματος, ποὺ ἀπαντᾶ μόνον στὴν Κέρκυρα καὶ τὸ ὁποῖο Ἱερὸ Τάγμα
 ἀποτελεῖτο ἀρχικὰ ἀπὸ 32 καὶ στὴν συνέχεια ἀπὸ 20 ἱερεῖς μὲ καθορισμένες
 ἐκκλησιαστικὲς ἀρμοδιότητες σύμφωνα μὲ τὴν βυζαντινὴ παράδοσις καὶ θέ-
 σμια· στὴν δομὴ τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ τάξις τῶν ὀφει-
 κιάλων, ὁμοία (περίπου) μὲ ἐκείνη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ φυσι-
 κά οἱ δικαιοδοσίαι τοῦ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ Κερκύρας, τοῦ ὁποίου τὴν δρᾶ-
 σιν ἡ συγγραφεὺς παρακολουθεῖ στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀξιῶ-
 ματος στὸ νησι τὸ 1272, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνεπιτυχὴ προσπάθειαν τῆς καθιε-
 ρώσεως τοῦ ὄρου χωρεπίσκοπος, τὸ 1556, ποὺ προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασις
 τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ τῆς κυριάρχου βενετικῆς Δημοκρατίας· ὁ Μ.
 Πρωτοπαπᾶς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸ Ἱερὸν Τάγμα, ἐξηρητᾶτο ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν
 Πατριάρχη, προήδρευε τοῦ Ἱεροῦ Δικαστηρίου καὶ γενικῶς εἶχε τὶς ἀρμοδιό-
 τητες ἐνὸς Ἐπισκόπου, πλὴν τοῦ δικαιώματος νὰ χειροτονεῖ ἱερεῖς (οἱ Κερκυ-
 ραῖοι ἱερεῖς χειροτονοῦνταν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου).

Ἀκολούθως στὸ δευτέρου κεφάλαιον ἡ κ. Ζαριδῆ ἐξετάζει τὴν οἰκογένειαν Ραρτούρου ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα, τὸν παπποῦ τοῦ λογιῦ μας Ἀλέξιο καὶ τὴν οἰκογένειάν του ἐπιμένοντας στὴν προσωπικότητα τοῦ πατρὸς του Ἀλοϊσίου, ποῦ καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ πατέρας του Ἀλέξιος, διετέλεσε Μ. Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας (1535-1555) ἢ συγγραφεὺς ἐρευνᾶ, πάντα μέσῳ τῶν ἀρχαϊκῶν πηγῶν, τοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννη καὶ Σωφρόνιο Ραρτούρους. Μετὰ τὴν ἐρευνα αὐτὴν ἡ κ. Ζαριδῆ περνᾶ στὴν μελέτη τῶν βιογραφικῶν τοῦ Ἀλεξίου: τὴν γέννησίν του περὶ τὸ 1504, τὶς σπουδές του σὲ σχολεῖο τῆς ἐποχῆς του, πιθανότατα στὴν Κέρκυρα, μὲ βάση τὸ κύριον ἰδεολογικὸ στοιχεῖον τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἡ ὁποία, ἄλλωστε διέκρινε τὸν λόγιόν μας διὰ βίου καὶ διεπότισε τὸ ἔργον του. Σημαντικὸς σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξίου Ραρτούρου ἦταν ἡ ἀποστολὴ του στὴν Ρώμην, τὸ ἔτος 1539-1540· ἐκεῖ εἶχε μεταβεῖ μὲ προφανῆ σκοπὸν νὰ ὑπερασπισθῆι τὰ προνόμια τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Κερκύρας, τὰ ὁποία συνεχῶς ὑπενόμεινε ὁ λατινικὸς κληρὸς. Πράγματι, χάριν τῆς θεολογικῆς του παιδείας καὶ τοῦ οὐμανιστικοῦ πνεύματος τοῦ ὁ Ἀλέξιος Ραρτούρος πέτυχε τὴν ἐκδοσὴν τῆς βούλλας τοῦ Πάπα Παύλου Γ', ποῦ οὐσιαστικῶς ἐπεκύρωσε τὴν εὐνοϊκὴν γιὰ τοὺς Κερκυραίους Ὁρθοδόξους βούλλα τοῦ Πάπα Λέοντος Ι'. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴν Ρώμην ὁ Ἀλέξιος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρίσει σοφοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰταλοὺς οὐμανιστῆς, καὶ νὰ συνεργασθῆι μαζί τους, ὅπως τὸν ἀνθρωπιστὴ καὶ φιλέλληνα Giovanni Gaddi, τοὺς δικοὺς μας Ἀντώνιο Ἐπαρχο, Νικόλαο Μαλαξό, κ.ἄ. Εἶναι αὐτονόητες οἱ ἐπιδράσεις ποῦ δέχθηκε στὴν Ρώμην ὁ Ἀλέξιος Ραρτούρος ζώντας, ἔστω καὶ γιὰ ἓνα μόνον ἔτος, στοὺς οὐμανιστικοὺς κύκλους τῆς. Ἐνα ἄλλο ταξίδι ἐπεχείρησε ὁ Ἀλέξιος στὴν Ρώμην καὶ στὴν Βενετία τὰ ἔτη 1545-1546, σταλμένος ἀπὸ τὸ Ἱερὸν Τάγμα γιὰ νὰ ὑπερασπισθῆι καὶ πάλιν τοὺς Ὁρθοδόξους τοῦ νησιοῦ του ἐναντὶ τῶν πιέσεων ποῦ ἀσκούσε σὲ βάρος τους ὁ Nicolo Vido, ὁ βικάριος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Jacopo Cocco. Τὰ ἐπόμενα ἔτη ὁ Ἀλέξιος Ραρτούρος ἀνέπτυξε στὴν Κέρκυρα σημαντικὰ δραστηριότητες ὑποχρεωμένος, παραλλήλως, νὰ ἀντιμετωπίσει καὶ μίαν σειρὰ προσωπικῶν προβλημάτων. Τὸ 1558 ὁ Ἀλέξιος ἐξελέγη ἑλληνοδιδάσκαλος (preceptor greco) Κερκύρας· εἶχε προηγηθῆι τὸ 1557 ἀνεπτυχῆς προσπάθειά του νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν αὐτὴν. Τὸ 1560, ἄγνωστο γιὰ ποιὸν λόγον, ἐξορίσθηκε ἀπὸ τὸ νησιὸν μὲ ἀπόφασιν τοῦ βαίλου καὶ γενικοῦ προβλεπτοῦ Κερκύρας Bernardo Sagredo· κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἐξορία του ὀφείλεται στὴν μεγάλη διαμάχην του μὲ τὸν Πρωτοπαπᾶ Ἀντώνιον Σπυρῆ ποῦ εἶχε ἀναστατώσει τοὺς κατοίκους τῆς Κερκύρας, ἴσως ἐπειδὴ κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του ὡς φιλενωτικὸς, κατηγορία τὴν ὁποίαν μὲ ἐπιχειρήματα ἀπορρίπτει ἡ κ. Ζαριδῆ, Ὁ Ραρτούρος κατέφυγε τότε εἰς τὰ βενετικὰ δικαστήρια γιὰ τὴν δικαίωσίν του· τὸ γεγονός πάντως αὐτὸ τοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ζῆσιν γιὰ μιὰ ἀκόμην φορὰ σὲ οὐμανιστικοὺς κύκλους, μολοντί ἀντιμετώπιζε δυσάρεστες καταστάσεις ποῦ ἐπιδείωναν οἱ πολυδάπανες παραστάσεις εἰς τὰ βενετικὰ δικαστήρια. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ὁ Ραρτούρος ἐξέδωκε τὶς *Διδαχάς* του ποῦ στηρίζονται προφανῶς σὲ κηρύγματα του στοὺς κερκυραϊκοὺς ναοὺς καὶ φυσικῶς εἶχε ἀπὸ πολλοῦ χρόνου συγγράψῃ. Τὸ βιβλίον ἦταν ἑτοιμὸν στίς 15 Φεβρουαρίου 1560· ἡ ἐκτύπωσίν του

εἶχε διαρκέσει τρεῖς μῆνες καὶ ὡς τυπογραφεῖο χρησιμοποιήθηκε ἡ οἰκία του στὴν Βενετία. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ Μητροπολίτης Παροναξίας Θεωνᾶς Β', σφοδρὸς πολέμιος τῶ καθολικῶν, προλόγισε τὶς *Διδαχὲς* τοῦ Ραρτούρου.

Μετὰ τὴν αἴσια ἔκβαση τῆς δίκης του ὁ Ραρτούρος ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1561, ἀσχολούμενος τώρα μὲ τὰ καθήκοντα τοῦ συμβολαιογράφου.

Ἡ τελευταία περίοδος τῆς ζωῆς τοῦ Ραρτούρου συνδέθηκε μὲ σημαντικὰ γεγονότα ἢ ἐμφάνιση τῶν Ἰσπανῶν στὴν περιοχὴ, οἱ παραμονὲς τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, ἢ ἴδια ἢ ναυμαχία καὶ τὰ μετὰ ἀπὸ αὐτὴν εἶχαν δημιουργήσει συγχύσεις καὶ ἀναστατώσεις μαζὶ καὶ ἐλπίδες στοὺς Ἕλληνες. Στὶς φιλοἰσπανικὲς αὐτὲς κινήσεις μετεῖχε καὶ ὁ Ἀλέξιος Ραρτούρος ὡς μεταβίβαστης ἀπορρήτων ἐγγράφων προερχομένων ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, μέσῳ Ἡπείρου, καὶ προοριζομένων γιὰ τὶς ἰσπανικὲς ἀρχὲς τῆς Ἰταλίας. Κάποια στοιχίη, μάλιστα, ἐμφανίζεται νὰ ἐκφωνεῖ πατριωτικὸ λόγο μπροστὰ στὸν κερκυραϊκὸ λαό, στὰ στρατεύματα, στὴν βενετικὴ ἡγεσία τοῦ νησιοῦ γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἐπαναστάτες Χειμαρριῶτες κατὰ τῶν Τούρκων. Στὸ μεταξὺ, τὸ 1569 ἐπανεξελέγη ἑλληνοδιδάσκαλος, ἀπέτυχε τὸ 1570 καὶ ἐπανεξελέγη τὸ 1571, ἐνῶ παράλληλα ἦταν πριόρης = γραμματεὺς τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος. Στὶς 3 Ἰανουαρίου 1572 ἐξελέγη Μέγας Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας, ἀξίωμα ποὺ κράτησε γιὰ δύο ἔτη, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τὸ 1576. Ἡ συγγραφεὺς ἀσχολήθηκε, ἐπίσης, μὲ τὰ οἰκογενειακὰ τοῦ Ἀλεξίου Ραρτούρου: τὴν σύζυγόν του Διάνα Σταυράκη, τὸν υἱὸ του Νικόλαο, ποὺ ἦταν γνωστὸς συμβολαιογράφος τῆς Κερκύρας ἢ κ. Ζαρίδη παρακολουθεῖ, ἀκόμη, τὴν οἰκογένεια Ραρτούρου ὡς τὸν 18ο αἰ. μέσα ἀπὸ τὶς ἀρχειακὲς πηγὲς ἢ μαρτυρίες, τὰ περιουσιακὰ της, τὸ οἰκόσημο καὶ τὸ γενεαλογικὸ δένδρον τῶν Ραρτούρων.

Στὸ τρίτον κεφάλαιον ἡ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξίου Ραρτούρου: τὶς *Διδαχὲς* του πρῶτα, ἐξετάζει βιβλιογραφικὰ τὸ σπάνιον αὐτὸ ἔργον ποῦ, ὅπως εἶδαμε, ἐκδόθηκε στὶς 15 Φεβρουαρίου 1560 στὴν Βενετία καὶ τὸ εἶχε προλογίσει ὁ Θεωνᾶς, πατριαρχικὸς ἑξαρχος στὴν Βενετία, μητροπολίτης Παροναξίας, καὶ ἔπειτα Θεσσαλονίκης· ὁ Θεωνᾶς ἐπαινεῖ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ραρτούρου, ἢ ὅποια ἐπιδιώκει νὰ δημιουργήσῃ ἕναν συνειδητὸ χριστιανὸ ἱκανὸ νὰ ἀντισταθεῖ στοὺς ἐξισλαμισμοὺς ποὺ ἀπειλοῦσαν τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες.

Ἡ συγγραφεὺς ἀναλύει τὸ κείμενον τῶν δεκατεσσάρων *Διδαχῶν* καὶ τὴν συνημμένην προσευχὴν, συνταγμένην ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Εὐρετόπουλο, τὴν δομὴν τοῦ ἔργου, τὶς πιθανὰς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὶς διδαχὲς τοῦ Cornelio Musso, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἐγχειρίδια ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς μὲ ἔντονη τὴν θεολογικὴν πατερικὴν διδασκαλίαν. Πηγὲς τῶν *Διδαχῶν* τοῦ Ραρτούρου ἦσαν: οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ποὺ μνημονεύονται ὡσπότεο ἐλάχιστες φορὲς, ἢ Παλαιὰ Διαθήκη *Γένεσις*, *Ἔξοδος*, *Ἀριθμοί*, *Βασιλειῶν*, *Ἔσδρα Β'*, *Ψαλμοί*, *Παροιμίαι*, κλπ.), ἢ Καινὴ Διαθήκη, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέταση τῆς γλώσσας καὶ τοῦ ὕφους τῶν *Διδαχῶν*: γλώσσα μεικτὴ μὲ λόγια κατάλοιπα καὶ δημῶδη στοιχεῖα, χωρὶς ἰταλικὲς γλωσσικὲς

ἐπιρροὲς καὶ αὐτὸ εἶναι σημαντικό, ἀφοῦ εἶναι γνωστὴ ἡ γλωσσικὴ ἰταλικὴ ἐπίδραση στὰ Ἴονια νησιὰ καὶ φυσικὰ καὶ στὴν Κέρκυρα· μὲ ἓνα λόγο ἡ γλῶσσα τῶν *Διδαχῶν* ἀποτελεῖ δείγμα τῆς κοινῆς ὁμιλουμένης τοῦ 16ου αἰ.

Στὴ συνέχεια ἡ κ. Ζαρίδη ἐξετάζει τὸν κώδικα τῆς *Regugia 572*, ποῦ περιέχει, στὰ φφ. 19-40, τὸ ἔργο τοῦ Ραρτούρου *Ἐκθεσις τῆς τῶν Γραικῶν διαγωγῆς καὶ εὐσεβείας αὐτῶν*, τὸ ὁποῖο μάλιστα ἡ κ. Ζαρίδη ἐκδίδει *in extenso* στὸ παράρτημα τοῦ βιβλίου της. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐγράφη κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ διοικητοῦ τῆς Κερκύρας *Astorre Baglione*· σ' αὐτὸ ὁ Ραρτούρος ἐκθέτει τοὺς κανόνες ποῦ διέπουν τὴν χριστιανικὴ ζωὴ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων τῆς Κερκύρας καὶ φυσικὰ τὶς ἀντίθετες πρὸς τὸ καθολικὸ δόγμα θέσεις τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων.

Ἡ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἀκόμη τὰ δύο ἐπιγράμματα τοῦ Ραρτούρου τὰ ἀφιερωμένα στὸν Πάπα Παῦλο Γ' κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Ρώμη τὸ 1540, τὸ ἀντιγραφικὸ του ἔργο ποῦ κεῖται στὸν κώδ. *Paris. gr. 2412* καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα ἀνωνύμου στὴν Τετράβιβλο τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Κλαυδίου καὶ τὴν εἰσαγωγὴν στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ φιλοσόφου Πορφυρίου. Ἐξετάζει, ἐπίσης, τὰ νοταριακὰ ἔγγραφα ποῦ συνέταξε ὁ Ραρτούρος ὡς συμβολαιογράφος Κερκύρας.

Στὸ Παράρτημα ἐκδίδονται δέκα ὀκτῶ ἔγγραφα ποῦ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ραρτούρου, καὶ ἐκδίδεται ἡ *Ἐκθεσις τῆς τῶν Γραικῶν διαγωγῆς* μετὰ τὰ ἀναγκαῖα σχόλια.

Τὸ βιβλίον τῆς κ. Ζαρίδη κλείνει μετὰ ἰταλικὴ περίληψη, βιβλιογραφία, εὔρετήριο καὶ πίνακες.

Τελικῶς ἡ ἐργασία τῆς συναδέλφου κ. Αἰκ. Ζαρίδη ἀποτελεῖ μίαν πολύτιμη συμβολὴν γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων τοῦ 16ου αἰ. καὶ κυρίως τῆς λαϊκῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς τοπικῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας. Ἡ ἀξία τοῦ βιβλίου εἶναι δεδομένη, ἀφοῦ ἡ συγγραφεὺς του χρησιμοποιεῖ ἀρχαιακῆς πηγῆς καὶ μάλιστα μετὰ τὶς συγκεκριμένες δυσκολίες τῶν λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν ἐγγράφων. Εἶναι, κατὰ συνέπειαν, εὐχῆς ἔργον οἱ νέοι ἐρευνητῆς καὶ ὑποψήφιοι διδάκτορες νὰ ἀρχίσουν ἀσχολούμενοι μετὰ τέτοιου εἴδους θέματα, ὡς αὐτὸ τὸ λαμπρὸ ἔργο ποῦ μᾶς ἔδωσε ἡ κ. Ζαρίδη, μετὰ ἀπὸ τόσους κόπους, ἐρευνῆς καὶ ἐπιτυχῆ, κατὰ πάντα, συνδυαστικῆ τῶν πηγῶν. Ὅλα αὐτὰ ἀναδεικνύουν, ἀναμφιβόλως, τὴν κ. συνάδελφο ὡς διακεκομμένη ἐρευνητριά τοῦ μεταβυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνὸς χώρου γιὰ τὸν ὁποῖο, δυστυχῶς, ἡ ἐρευνα στὴν χώρα μας πορεύεται μετὰ ἀργοῦς ρυθμοῦς. Τῆς εὐχόμεθα νὰ συνεχίσει, μετὰ τὴν ἴδια ἐπιτυχία, τὴν πορεία ποῦ ξεκίνησε μετὰ τὸν Ἀλέξιο Ραρτούρο.

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Π. Β. Πάσχου, *Ἡ ἑσωτέρα ἔρημος. Βίος καὶ πολιτεία Ὀνουφρίου τοῦ μεγάλου μετὰ ἀνέκδοτα κείμενα, στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση*, ἔκδ. Ἀρμὸς [Ὑμνογραφικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες -1], Ἀθήνα 1995, σσ. 144.

Μετὰ τὴν παροῦσα ἐργασία οἱ ἐκδόσεις «Ἀρμὸς» ἐγκαινιάζουν τὴν σειρά

«*Ὑμνογραφικὰ Κείμενα καὶ Μελέτες*», πρᾶγμα ποῦ πρέπει νὰ χαιρετισθεῖ δεόντως ἀπὸ τὸν θεολογικὸν μας κόσμον καὶ ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους πιστοὺς, διότι μὲ τὴν σειράν αὐτὴν τὰ ὑμνολογικὰ καὶ ἀγιολογικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας μας, μὲ τὰ ἐκτενῆ Προλεγόμενα, τὰ πρωτότυπα κείμενα καὶ τὶς νεοελληνικὲς μεταφράσεις, ἔρχονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ πρὸς οἰκοδομὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς πίστεως.

Ἡ ἐργασία τοῦ Π. Β. Πάσχου ἔχει τριμερῆ διαίρεσιν (Προοίμιον, Προλεγόμενα, Κείμενα). Στὸ *Προοίμιον* (σσ. 9-12) ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ γιὰτὶ ἀσχολεῖται μὲ ἀγιολογικὰ κείμενα, γιὰτὶ προτιμᾷ τὴν ἔκδοσιν τῶν πρωτοτύπων κειμένων, ἢ τοῦλάχιστον κείμενον καὶ μετάφρασιν, καὶ δίνει τὴν ταυτότητα τῶν κειμένων καὶ μεταφράσεών του.

Στὰ *Προλεγόμενα* (σσ. 13-37) παρέχονται στοιχεῖα γιὰ τὸν *Ἀναχωρητισμόν*, γιὰ τὸν ὅσιον Ὀνούφριον, γιὰ τὸ *Βίον* του (κατὰ τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον), γιὰ τὸ συγγραφεὴ τοῦ Βίου (Νικόλαος Συναίτης) καί, τέλος, γιὰ τὴν παρούσασιν ἔκδοσιν τοῦ Βίου, ποῦ στηρίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸν ὑπ' ἀριθμ. 2.560 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (τοῦ 11ου αἰῶνα). Ὅλα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα συνοδεύονται ἀπὸ ἱκανοποιητικὰς βιβλιογραφικὰς πληροφορίες. Ὁ συνάδελφος Π. Β. Πάσχος, παρὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐκδόσεως, θίγει καὶ κάποια προβλήματα, ἀνοικτὰ ἀκόμη στὴν ἐρευνα (ὅπως π.χ. ἡ χρονολογία τῆς κοιμήσεως τοῦ Ὁσίου [σσ. 29-30, σημ. 49], ὁ συγγραφεὺς τοῦ Βίου [σσ. 33-36] κ.ά.). Πάντως πιστεύω, ὅτι ὀριστικὴ ἀπάντησιν στὰ προβλήματα θὰ δοθεῖ, ὅταν θὰ ἔχομε ἐνώπιόν μας ἐκδεδομένα ὅλα τὰ κείμενα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ὅσιον Ὀνούφριον, διότι κάποτε ἡ χειρόγραφη παράδοσιν ἐπιφυλάσσει σωρεῖα ἐκπλήξεων.

Ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα: α) *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Ὀνουφρίου*, σὲ κριτικὴ ἔκδοσιν στηριγμένη στὸ ὑπ' ἀριθμ. 2.560 χειρόγραφο τῆς ΕΒΕ (σσ. 39-70). Ἡ ἔκδοσιν συνοδεύεται ἀπὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, χωρὶα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐλάχιστα σχόλια. Τὸ κείμενον διαρρεῖται σὲ 34 παραγράφους. Ὁ ἐκδότης δὲν διστάζει νὰ προχωρήσει σὲ διορθώσεις καὶ νὰ προτείνει πιθανὰς διορθώσεις. Μιὰ κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ Βίου, ποῦ θὰ ἐκμεταλλευθεῖ ὅλα τὰ χειρόγραφα, θὰ δεῖξει τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπιτυχημένων προτάσεων τοῦ ἐκδότη.

β) *Ὁ Βίος τοῦ Ὁσίου (στὰ Νεοελληνικὰ μεταφρασμένους)* (σσ. 71-109). Κάθε παράγραφος τοῦ Βίου φέρει τιτλίον, ποῦ ἔχει ἀντιληθεῖ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κείμενον. Ἡ προσπάθεια εἶναι πραγματικὰ ἀξιόπαινη, διότι ἓνας καταξιωμένος λογοτέχνης, μὲ ἀριστη γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, καὶ πανεπιστημιακὸς δάσκαλος μᾶς χάρισε ἓνα χαριτωμένο ἀγιολογικὸν κείμενον, προσεὶτὸ ἀκόμη καὶ στὸν ὀλιγογράμματο ἀναγνώστη. Ἡ μετάφρασιν δὲν εἶναι ξερὴ καὶ ἀποστεωμένη, ἀλλὰ ζωντανὴ καὶ ρέουσα. Καὶ κάτι ἄλλο: Ἡ δημοτικὴ τῆς μεταφράσεως δὲν εἶναι ἰσοπεδωτικὴ. Διατηρεῖ καὶ στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας (ἔστω λίγα), καὶ ἔτσι δὲν σκανδαλίζει τοὺς καθαρευουσιάνους ἀναγνώστες. Ἴσως ἢ μόνον ἐξαίρεσιν εἶναι ἡ χρῆσιν τῆς λέξεως *σαλίμα* (σ. 72, στίχος 8ος ἀπὸ κάτω).

γ) *Ταξίδι στὴν ἁγία ἔρημος* (σσ. 111-134). Πρόκειται γιὰ κοπτικὸν Βίον τοῦ

όσιου Ὀνουφρίου, τὸν ὁποῖο ὁ Π. Β. Πάσχος μετέφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ στὰ νεοελληνικά. Δὲν θεωρῶ περιττὸ νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ἰδιαίτερον ἀξία τῆς μεταφράσεως ὄχι μόνον γιὰ τὸν φιλάγιο ἀναγνώστη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἔρευνητή. Ὁ ἔρευνητὴς (στὴν ἐργασία τοῦ Πάσχος) ἔχει ἐνώπιόν του τρία σχετικὰ κείμενα (τοῦ Συναξαρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως σσ. 21-22, τὸν ἑλληνικὸ Βίο καὶ τὸν Κοπτικὸ Βίο) καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ συγκρίνει τὸ περιεχόμενό τους καὶ νὰ καταλήξει σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν μεταξύ τους σχέση (ἄμεση ἢ ἔμμεση), ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξή τους καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστία τους. Καὶ θὰ βρεθεῖ πρὸ ἐκπλήξεων, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι κάποια ἀρχικά ἑλληνικά κείμενα χάθηκαν γιὰ πάντα ἢ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ μεταγενέστερες διασκευές καὶ ἐπιτομές!

Οἱ εἰκόνες, τὰ σχέδια, οἱ βινιέτες, τὰ κοσμήματα καὶ οἱ φωτοτυπίες χειρογράφων προδιαθέτουν εὐνοϊκὰ τὸν ἀναγνώστη ὄχι μόνον νὰ ξεφυλλίσει, ἀλλὰ καὶ νὰ μελετήσει αὐτὸ τὸ ὁμορφο βιβλίον. Ἄν καὶ ἀπευθύνεται σὲ εὐρὴ ἀναγνωστικὸ κοινόν, εἶναι μιὰ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴν ἔρευνα, μὲ τὰ Προλεγόμενά του καὶ μὲ τὴν ἔκδοση κειμένων (σὲ πρωτότυπο καὶ σὲ μεταφράσεις). Μιὰ ἔκδοση κειμένων εἶναι πάντοτε εὐπρόσδεκτη καὶ χρήσιμη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν χειρογράφων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ συγκρότησή της. Ἄρετὴ τοῦ ἔργου, ἐπίσης, εἶναι καὶ ἡ ἰσορροπία μεταξύ τοῦ ἐκλαϊκευτικοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ. Λίγοι συγγραφεῖς μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν σὲ αὐτὴν τὴν ἐπικίνδυνον σχολνοβασία. Οἱ περισσότεροι πέφτουν...

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Sein-Erkennen-Handeln. Interkulturelle, ontologische und ethische Perspektiven, Festschrift für Heinrich Beck zum 65 Geburtstag, Erwin Schadel/Uwe Voigt (Hrsg.), Peter Lang, Frankfurt a.M.-Berlin-Bern-New York-Paris-Wien 1994, σ. 885.

(ΕΙΝΑΙ – ΓΙΝΩΣΚΕΙΝ – ΕΝΕΡΓΕΙΝ. Διαπολιτισμικές, ὄντολογικὲς καὶ ἠθικὲς προοπτικὲς. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Heinrich Beck, μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν 65 χρόνων του, ἐκδ. ἀπὸ τοὺς Erwin Schadel καὶ Uwe Voigt, ἐκδ. οἶκος Peter Lang, Φρανκφούρτη-Βέρνη-Νέα Ὑόρκη-Παρίσι-Βιέννη, 1994, σ. 855).

Πρὶν δύο χρόνια (1994) δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἐκδ. Οἶκο «Εὐρωπαϊκὸ ἐκδοτικὸ οἶκο τῶν ἐπιστημῶν» τοῦ Peter Lang ὁ ὀγκώδης 7ος τόμος τῆς σειράς *Schriften zur Triadik und Ontodynamik* (Συγγραμματα στὴν τριαδικότητα καὶ τὴν ὄντοδυναμική), μὲ τὸν τίτλο «Εἶναι – Γινώσκειν – Ἐνεργεῖν». Ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὸν ὑπότιτλο, στὸν τόμο αὐτὸ καταγράφονται οἱ διαπολιτισμικὲς, ὄντολογικὲς καὶ ἠθικὲς προοπτικὲς. Πρόκειται δὲ γιὰ ἓνα τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν Heinrich Beck μὲ ἀφορμὴ τὰ ἐξηκοστὰ πέμπτα γενέθλιά του. Τὸ ἔργο προλογίζει ὁ δεῦτερος ἀπὸ τοὺς ἐκδότες, ὁ Uwe Voigt, ἐπιστημονικὸς συνεργάτης στὴν Ἔδρα τῆς Φιλοσοφίας I τοῦ Πανεπιστημίου Bamberg, καὶ στὸ θέμα εἰσάγει ὁ πρῶτος, ὁ Erwin Schadel, Δρ. φιλοσοφίας ὑφηγητὴς

στην Έδρα Φιλοσοφίας I του ίδιου Πανεπιστημίου, με θέμα: «Πίσω στον Κάντ-Πέρα από τον Κάντ». Πρόκειται για «προκαταρκτικά» που σκοπεύουν στο να αποκτήσει ο αναγνώστης μια ολοκληρωμένη εικόνα για το Είναι, το Γνώσκω και το Ένεργειν.

Το Πρώτο μέρος περιλαμβάνει 19 άρθρα και φέρει τον τίτλο «Διαπολιτισμικός όριζοντας. Επίκαιρα σχεδιάσματα για τη φιλοσοφική όριοθέτηση». Άξιοπρόσεκτα είναι τα θέματα: «Τριάδα και Μητριορχία» (Peter Gerlitz, Bremerhaven, σ. 119 έξ.), «Χριστιανικές αξίες και ευρωπαϊκή ταυτότητα» (Günter R. Schmidt, Erlangen, σ. 183 έξ.), «Ένότητα στη διαφοροποίηση. Τριαδικές δομές σκέψης στη σύγκριση των θρησκειών» (Michael Von Brück, München, σ. 215) και «Χριστιανική κατανόηση της τριάδα στη μουσουλμανική κριτική. Δυνατότητες και όρια διαλόγου» (Ludwig Hagemann, Mannheim, σ. 237 έξ.).

Το Δεύτερο Μέρος επιγράφεται «Όντο-τριαδικότητα. Συστηματικές και ιστορικές έρμηνείες» και περιλαμβάνει 28 άρθρα. Υπογραμμίζουμε τα θέματα: «Τριαδικότητα ως μορφή σχέσης. Δυναμικότητα ανάπτυξης της δια(ί)πτερπροσωπικής, ένδο(intra)προσωπικής και της μετα(trans)προσωπικής διάστασης» (Lotte Hartmann-Kottek, Kasel, 303 έξ.), «Ο γάμος ως ένότητα προσώπου. Ανθρωπολογικοί και τριαδοθεωρητικοί στοχασμοί μιάς όμολογίας πίστωσης», (Bernd Joechen Hilberath Tübingen, 307 έξ.), «Η προτεραιότητα της δημιουργικότητας στην τριαδική σκέψη» (Radoslav Kutra, Luzern, 329 έξ.), «Τριάδα άρμονική ριζικότητας. Η τονική μουσική ως σύμβολο όλοκληρώσεως» (Ervin Schadel, Bamberg, 337 έξ.), «Τριαδικές δομές στην ουσία του Δικαίου» (Alexander Papsthart, Bamberg, 363 έξ.), «Τò μυστήριο της Τριάδας στο Γρηγόριο Νύσσης» (Anneliese Meis, Santiago de Chile, 415 έξ.), «Οι τρεις φύσεις του Θεού. Η συμβολή του Whiteheads στη Θεολογία της Τριάδας» (Elmar Klinger, Würzburg, 591 έξ.).

Τò τρίτο Μέρος έχει τον τίτλο: «Ήθικες και ιδεο-ιστορικές προοπτικές» και περιλαμβάνει 18 άρθρα. Ίδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζουν τα άρθρα: «Η ένότητα φύσης και έλευθερίας. Παρατηρήσεις σε ένα πρόβλημα της αισθητικής κριτικής δύναμης» (Günther Pöltner, Wien, 637 έξ.), «Τεχνογενολογία. Μια νέα προληπτική έπιστήμη για την πρόγνωση των τεχνικών βλαβών» (Guillermo M. Eguiazu. Rosario Argentinien, 703 έξ.), «Κοσμικό γίνεσθαι και θεϊόν είναι. Τò τραγικό αίσθημα της ζωής στον άνθρωπο της άττικής τραγωδίας». (Νικολίτσα Γεωργοπούλου, Άθήνα, 709 έξ.), «Χριστιανισμός και ιστορία στη διδασκαλία του Fichte για τò κράτος από τò 1813» (Michael Gerten, Bamberg, 789 έξ.), «Η σχέση γνώσης και πίστης στον Heinrich Beck και στη Νέα Έποχή» (Blazenka Despot, Zagreb / Kroatien, 813 έξ.) και «Ένεργος άταραξία' ως σκοπός. Στη θέση εύγνωμοσύνης» (Heinrich Beck, Bamberg, 819 έξ.).

Στò Παράρτημα οί εκδότες παραθέτουν έπιλεγμένα σημεία της βιογραφίας του Η. Beck, έργογραφία του από τò 1989 έξ. και Βιο-βιβλιογραφικές

πληροφορίες γιὰ τὶς καὶ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἄρθρων αὐτοῦ τοῦ συλλογικοῦ τόμου.

Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο ἂν εἶχαμε τὴ δυνατότητα χώρου νὰ ἀναφέρουμε ἔστω καὶ λίγα μόνο λόγια γιὰ τὴν καθεμιά ἀπὸ τὶς σημαντικὲς ἀπόψεις τῶν 66 συγγραφέων. Γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ ὅμως ὁ ἀναγνώστης μιὰ μικρὴ γέυση τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ ὀγκώδους βιβλίου, θὰ ἐπιλέξουμε 3 ἀπὸ τὰ ἄρθρα ὑπογραμμίζοντας τὰ κύρια σημεῖα τῶν θεμάτων τους.

Μιὰ ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς καλύπτει τὸ προαναφερόμενο ἄρθρο τῆς καθηγήτριας Φιλοσοφίας στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Νικολίτσας Γεωργοπούλου. Πρόκειται γιὰ τὴν τραγικότητα τοῦ δρώντος ἀνθρώπου στὸ παράδειγμα τῆς ἀττικῆς τραγωδίας ποὺ ἀποτελεῖ «τὸ ἱερό τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας» (709). Ὁ ἐνεργῶν ἄνθρωπος βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ Διόνυσο, ποὺ ἐνσαρκώνει τὴν ὕλη, τὴν πληθωρικότητα καὶ τὴν ἐκρηκτικότητα τῶν ὁρμῶν, καὶ στὸν Ἀπόλλωνα ποὺ προστατεύει τὴ δικαιοσύνη καὶ ἀποδίδει πρεπόντως τὴν τιμωρία (710). Ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται συνεχῶς σὲ σύγκρουση μὲ τὴ μοῖρα του, καθιστάμενος ὅμως ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος γιὰ κάθε ἐνέργειά του (713,717). Ἐτσι βρίσκεται συχνὰ ἀντιμέτωπος πρὸς τὸ θεῖο, σὲ μιὰ στάση «ἰβρωεως» (717), καὶ ταυτόχρονα αἰχμαλωτισμένος στὴν ἀνάγκη (π.χ. Ὁρέστης, Προμηθέας) (714-715). Παρόλα αὐτὰ ὅμως τὸ τέλος τοῦ τραγικοῦ ἀνθρώπου δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν αἰσιοδοξία. Ὁ ἐνεργῶν ἄνθρωπος παρότι ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ Δίκη, ἐντούτοις γίνεται τελικὰ «ἀντικείμενο τῆς θείας ἐπιλογῆς». Σὲ κάποιο σημεῖο, καὶ μᾶλλον στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁ τραγικὸς ἄνθρωπος λυτρώνεται ἀπὸ τὴ θεότητα (Οἰδίποδας) (718).

Θρησκευολογικὴ σημασία ἐνέχει ἡ προσπάθεια τοῦ καθηγητῆ τῆς θρησκευολογίας στὴν Εὐαγγελικὴ-Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου Michael von Bück νὰ ἀποδείξει, ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὴν ἀρχή: «Ἐνότητα στὴ διαφοροποίηση», τὴν ὑπαρξὴ τριαδικῶν δομῶν σκέψης στὶς διάφορες θρησκείες (215 ἔξ.), μολονότι διαπιστώνει πὼς ἡ σύγκριση δομῶν σκέψης εἶναι προβληματικὴ. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς ὑπάρχει ἡ μεσολάβηση ἀνάμεσα στὸ ὑπερβατικὸ Ἐνα καὶ στὴν ἐνδοκοσμικότητα (215) καὶ καταλήγει ὅτι «παντοῦ ἐμφανίζονται σύμβολα, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν τριαδικὰ τὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητας, σχετικὰ μὲ τὴ φανερὴ διχοτομία ὀλότητα καὶ πολλαπλότητα» (216). Ἡ ἀλήθεια αὐτῆς τῆς συμπερασματικῆς φράσης ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ ἐπακολουθεῖ, ὅπου συσχετίζονται δομὲς καὶ μορφὲς σκέψης τοῦ Ἰνδικοῦ συστήματος Advaita-Vedānta καὶ τῆς χριστιανικῆς τριαδοθεολογίας.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Δογματικὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνιολογία τῆς θρησκείας, ἔχει ἡ μελέτη τοῦ καθηγητῆ τῆς Δογματικῆς καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Δογμάτων στὴν Καθολικὴ-Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης Bernd Jochen Hilberath μὲ τὸ «γάμο ὡς προσωπικὴ ἐνότητα», πλούσια σὲ «ἀνθρωπολογικοὺς καὶ τριαδοθεωρητικοὺς στοχασμοὺς» (307 ἔξ.). Ὁ σ. θεωρεῖ τὸ γάμο ὡς «vestigium trinitatis» καὶ ὑποστηρίζει μιὰ «ἀναλογία τοῦ γάμου ὡς

προσωπικῆς ἐνότητος πρὸς τὴν ἐνότητα τῶν τραδικῶν προσώπων» (σ. 313). Αὐτὴ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν ἀναλογία Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ βασίζεται σὲ τέσσερις ἀρχές: Κάθε προσωπικὸ εἶναι ὀφείλεται σὲ ἓνα ἄλλο προσωπικὸ εἶναι· τὸ πρόσωπο προέρχεται ἀπὸ σχέση· ἡ προσωπικὴ σχέση προϋποθέτει τὴν ἀλληλοπεριχώρηση προσώπων· ἀποτελεσμα τῆς ἀλληλοπεριχώρησης εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν προσώπων (313-314). Ὁ σ. προλαβαίνει νὰ σημειώσῃ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀναλογία ἔχει κάποια ὄρια, τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβῆ (σ. 315).

Ὅφειλουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συλλογικὸς τόμος εἶναι περιεκτικώτατος σὲ θέματα, παρέχει πολυποίκιλες ἀφετηρίες γιὰ περαιτέρω σπουδὴ καὶ ἀποδεικνύει περίτρανα τὸν διαπολιτισμικὸ χαρακτήρα του. Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργον νὰ μεταφραζόταν στὰ ἑλληνικά, ἔτσι ὥστε νὰ γίνῃ προσιτὸς καὶ στὸ εὐρύτερον ἐπιστημονικὸ κοινόν.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ